СЪВРЕМЕННИ ПРОБЛЕМИ НА НАУКАТА

Академични лекции

Константин Косев

ЗАД КУЛИСИТЕ НА БЕРЛИНСКИЯ КОНГРЕС И РОДИЛНИТЕ МЪКИ НА ТРЕТАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА

СЪВРЕМЕННИ ПРОБЛЕМИ НА НАУКАТА

Академични лекции

Константин Косев

ЗАД КУЛИСИТЕ НА БЕРЛИНСКИЯ КОНГРЕС И РОДИЛНИТЕ МЪКИ НА ТРЕТАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА

София • 2008

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО „ПРОФ. МАРИН ДРИНОВ“

В брошурата се проследяват малко известни детайли и обстоятелства около мирните дипломатически преговори между великите сили, свързани с подготовката и бурните заседания, при които протича Берлинският конгрес от 13 юни до 13 юли 1878 г. Посочват се действията и главните цели на всяка една от великите сили в хода на драматичните преговори, както и ролята на княз Бисмарк в качеството му на председател — домакин и „честен посредник". Специално се изясняват перипетиите при ревизията на Санстефанския прелиминарен мирен договор и мъчителните дебати относно конституирането на новата българска национална държава в Европа — Княжество България.

© Константин Димитров Косев, 2008
© Константин Атанасов Жеков, художник на корицата, 2008
© Академично издателство „Проф. Марин Дринов", 2008

ISBN 978-954-322-287-2

ЗАД КУЛИСИТЕ НА БЕРЛИНСКИЯ КОНГРЕС И РОДИЛНИТЕ МЪКИ НА ТРЕТАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА

Руско-турската освободителна война приключва на 3 март (н.ст.) 1878 г. с подписването на Санстефанския прелиминарен мирен договор. В съответствие с очакванията на българския народ този договор предвижда териториалният обхват на българската държава да бъде почти както на Българската екзархия, учредена със султанския ферман през 1870 г. Тези очаквания са съвсем разбираеми, като се знае, че почти същите териториални граници на българската етническа общност са препотвърдени официално от Цариградската посланическа конференция на великите сили през декември 1876 г. Затова вестта за подписания мирен договор в Сан Стефано се посреща с неописуем възторг навред по българската земя. Султанският деспотизъм най-после приключва. България е свободна. Но българска държава все още няма. В страната се установява временно руско окупационно управление, оглавявано от назначената гражданска администрация начело най-напред с руския имперски комисар княз В. Черкаски, който е заменен след смъртта му от княз А. Дондуков-Корсаков. Въпросът за българската държава остава неясен. Още в първите дни след Освобождението радостта на българите е смутена от странната думичка „прелиминарен", която е прикачена към току-що подписания Санстефански договор. Скоро става ясно, че това значи предварителен, сиреч временен. От което следва, че договорът няма международна правно-юридическа валидност. А за да има такава валидност, се налага да бъде препотвърден и санкциониран от международен форум, т.е. от поредната конференция или конгрес на заинтересованите т.нар. велики сили в съответствие с установената тради-

телната война с Турция. Лондон и Виена се стремят с всички сили да торпилират Санстефанския мир и да сведат до минимум постигнатите от Русия резултати от войната. Но за да осъществят тази цел, те също в една или друга степен се нуждаят от подкрепата на Германия. Особено необходима е германската подкрепа за Австро-Унгария. Следователно и двете страни в конфликта се стараят да си осигурят германското съдействие. По такъв начин Бисмарк неусетно се превръща във важен фактор при финалната развръзка на Източния въпрос. Неговата дума добива решаващо значение за по-нататъшния ход на събитията. Немският канцлер се обявява за т.нар. честен посредник в името на европейския мир. Но функцията „честен посредник" съвсем не означава неутрален арбитър между двете споreщи страни. На практика „честният посредник" действа в угода на третата заинтересована страна — Германия, която тихомълком, зад прикритието на своята неутрална позиция, е напът да постигне най-големи изгоди от Източния въпрос. Благодарение именно на своето посредничество Бисмарк фактически се домогва до ръководна роля в европейската политика — обстоятелство, което самò по себе си означава засилване позициите на Германия като първостепенна велика сила на континента.

При създалата се конкретна международна политическа обстановка в края на Руско-турската война Бисмарковата тактика е подчинена на следните основни изисквания: 1. Споровете между силите, претенденти за султанското наследство, да продължат колкото може по-дълго, но така, че конфликтът между тях да се локализира в сферата на дипломацията, без да прераства в открито военно сблъкновение; 2. Да се дискредитира политиката на княз Ал. Горчаков, като се предизвика замяната му в руското държавно ръководство с друго, по-благосклонно към Германия лице; 3. Да не се допусне изграждането на единен фронт между Англия и Австро-Унгария. Прекаленото сближение на тези две страни, макар и на антируска основа, е нежелателно за Германия.

Политическата мотивировка на горните изисквания е съвсем очевидна. Докато една война между Русия и Англия за Бисмарк е „по-малко нежелателна", то войната между Петербург и Виена би изправила Германия пред крайно трудната дилема да вземе нечия страна. Бисмарк обаче на всяка цена иска да избегне подобна развръзка. Евентуалната немска подкрепа на Русия срещу Австро-Унгария според него би означавала Андраши веднага да бъде отстранен от правителството и във Виена да дойдат на власт антигерманските политически групировки начело с Ф. Бек, Г. Бехтолсхайм, Ф. Бойст и др. От своя дългогодишен опит Бисмарк е убеден, че с оглед на германските интереси добрите отношения с Русия ще имат малка стойност, докато в Петербург доминира политическата доктрина на княз Горчаков. А без приятелска Австро-Унгария начело с Ю. Андраши на Бисмарк трудно би се удало да противодейства успешно срещу антигерманската насоченост на Горчаковата политика. И, обратно, в случай че застане на страната на Австро-Унгария, Германия рискува да развали отношенията си с Русия и да се лиши от една своя изпитана политическа опора, която неведнъж е доказала своите преимущества на практика. Въпреки благоразположението на виенския кабинет към Германия, поради ограничените възможности на своя военнополитически потенциал Австро-Унгария не би била в състояние да запълни тази празнина, т.е. да охранява немския тил така ефикасно, както Русия. Ориентацията към двустранен съюз с Австро-Унгария би имала и друг много съществен недостатък. В този случай Бисмарк рискува да загуби не само една солидна опора, но едновременно с това и да „спечели" в лицето на Русия още един опасен и силен съсед и противник, този път на изток. Подобна алтернатива е в пълно противоречие с неговата външнополитическа стратегия, поради което е още по-нежелателна.

Съществува и трета възможност: Германия да запази пълен пасивен неутралитет между Виена и Петербург. Подобна тактика обаче също крие опасности. В този случай Бисмарк рискува да развали отношенията си едновременно и с двете

съюзни държави. Защото както Русия, така и Австро-Унгария биха искали и очаквали немската подкрепа и при положение, че не я получат, неизбежно биха се настроили враждебно към Берлин.

Следователно за Бисмарк остава само една възможност: чрез тактиката на активен неутралитет да лавира между двете сили, оказвайки съдействие и на двете, а същевременно да контролира техните действия така, че те да не прераснат във военна конфронтация. При това положение както в Петербург, така и във Виена ще се нуждаят и ще търсят постоянно съдействието на Германия, а последната чрез демонстративна, но умерена подкрепа и на двете страни ще прояви добрата си воля към тях, ще подхранва техните надежди, ще ги държи под своя зависимост и контрол. Фактически точно такъв е смисълът на поетия от Бисмарк ангажимент като „честен посредник". Ролята на „честен посредник" била в пълно съзвучие със старите предложения на немския канцлер за подялба на султанските владения в Европа между държавите — съперници в Източния въпрос. Тези предложения отново излизат на преден план. Бисмарк съветва Виена и Петербург да си поделят Балканския полуостров. На Русия той щедро предлага източната му половина, а на Австро-Унгария — западната. Това означава едновременно мирно решение на конфликта, но и безкрайни спорове между съперниците — точно в духа на немската политическа стратегия.

Що се отнася до другото изискване, свързано с компрометирането на Горчаков като ръководител на руската външна политика, сметката на Бисмарк е съвсем проста. Горчаков е известен като противник на Руско-турската война, а когато тя става неизбежна, той застъпва тезата за т.нар. малка война. Като ръководител на руската дипломация Горчаков действа в това направление. Руското правителство взема мерки за политическото осигуряване на малка война срещу Турция, която трябва да завърши с един умерен мир. Но както знаем, в хода на войната в Петербург надделяват други политически сили и въпреки несъгласието на Горчаков Русия започва голяма война, завършила със Санстефанския договор. Този резултат обаче не е предварително гарантиран от руската дипломация, поради което Русия е принудена да направи редица отстъпки на своите съперници в духа на по-раншните споразумения с тях и по този начин се лишава от плодовете на трудно извоюваната победа. Бисмарк се надява, че в Русия непременно ще възникне недоволство от неизбежното дипломатическо поражение в преговорите около ревизията на Санстефанския мирен договор, а острието на това недоволство ще се насочи към този, който не е осигурил своевременно успеха на руското оръжие, т.е. цялата отговорност ще падне върху Горчаков. По такъв начин той разчита, че ще успее най-после да си разчисти сметките със своя политически противник в Петербург.

Още в началото на войната в руското държавно ръководство възникват сериозни разногласия, що се отнася до нейните цели и задачи. Тези разногласия продължават и дори още повече се задълбочават в хода на самата война. Но докато траят военните действия, привържениците на тезата за малка война, т.нар. политици дипломати, стават мълчаливи наблюдатели на събитията, загубвайки почти всякакво влияние върху политическите решения и действия на правителството. Думата имат военните, от които главно зависи решаването на всички въпроси, свързани с войната срещу Турция. По този повод Н. Жомини, който изцяло споделя мнението на канцлера Горчаков, отбелязва: „Цялата политика в момента (по време на войната — б.а., К.К) се прави от царя, княз Николай, Милютин, Непокойчицки и Хамбургер. Ние нямаме никакво участие... Начинът, по който ни третират в Главната квартира, парализира всяка наша инициатива... Всичко се решава на място от военните заедно с Игнатиев, Нелидов и Хамбургер... Това е една пълна анархия. При тези обстоятелства не ни остава нищо друго, освен да стоим със скръстени ръце. Това неизбежно ще доведе до края, до един тъжен край... Нашите военни искат мир директно с Портата, мир, диктуван от нас. Те не искат да чуват гласа на Европа. Но никой в Европа няма да

се съгласи с такъв мир... Огънят на войната може да се разшири в европейски мащаб, а ние нямаме пари, за да понесем това бреме."

Когато обаче войната приключва и оръдията замлъкват, на дневен ред изниква въпросът за мирен договор с Турция. В започналите мирни преговори т.нар. политици дипломати отново постепенно излизат на преден план. Те обаче, макар да се съобразяват с успешните резултати, постигнати през войната, продължават да действат в духа на старите си схващания за умерен мир в съгласие с Европа и подписаните по-рано споразумения. Инструкцията на Горчаков до Игнатиев във връзка с мирните преговори гласи, че договорът, който предстои да бъде подписан в Сан Стефано, трябва да има характер на „обикновен прелиминарен протокол". По същия повод немският посланик в Цариград Х. Ройс съобщава на Бисмарк, че новоназначеният руски дипломатически представител в Цариград княз Лобанов му прочел едно писмо до Горчаков, в което се казвало: „Санстефанският мир ни създаде много затруднения. Сега ние трябва да отстъпваме и без жертви едва ли ще намерим изход от положението." В едно писмо до Н. Гирс Жомини отбелязва: „Горчаков настоява да сключим мир, съобразен със силите. Мисля, че той има право... Ние очевидно трябва да избираме: или нова кримска коалиция, или конгрес. Аз не виждам в името на какво трябва да рискуваме... Ако успеем на конгреса да получим Молдовска Бесарабия, според мен ще имаме основания да сме доволни въпреки корекцията на Санстефанския мир. Лошото е само, че военните и журналистите не си дават сметка за нашето критично политическо положение и безотговорно настройват общественото мнение против дипломатите." Още по-рязко реагира срещу Санстефанския мир граф П. Шувалов. Пред Андраши той споделя: „Санстефанският мир е едно нещастие за нас, а не за Австрия. Това е най-голямото недоразумение, което ние можахме да направим. В края на краищата сега ние ще бъдем принудени да отстъпим пред очите на цяла Европа."

Действията на руската дипломация начело с Горчаков в хода на преговорите между великите сили след войната за сключване на компромисен мирен договор, съобразен с предишните споразумения и контрапретенциите на страните съперници, предизвикват остри протести от страна на редица руски влиятелни държавници от групировката на военната партия и на някои дипломати начело с Игнатиев. Особено показателна е реакцията на Игнатиев. Последният по частен път своевременно научава за сключената тайна конвенция с Австро-Унгария от януари-март 1877 г., но не е официално уведомен за нея. По този повод Игнатиев бележи: „Интересното е, че съдържанието на конвенцията, сключена през януари 1877 г. между граф Андраши и Е. Новиков, бе държано в тайна от мене в Министерството на външните работи по молба на Андраши. Горчаков призна това пред мен в присъствието на царя... Текстът на този нещастен договор ми бе показан по заповед на императора едва на 12 януари 1878 г. Тогава получих и копие от картата на Балканския полуостров, съставена от генерал Н. Обручев въз основа на австро-руското споразумение... Между мен и Горчаков ще съществува винаги пропаст... Докато аз водех в Цариград политика за освобождението на всички славяни от турско иго, в Петербург охотно раздаваха славянски земи на Австрия... Горчаков ми нареди със специална инструкция да придам на Санстефанския мир прелиминарен характер, защото Австрия възразявала срещу него и имала намерение да свика общоевропейска конференция за окончателно уреждане на въпроса... Това робско раболепие пред Европа ще струва скъпо на Русия."

Още по-рязък в обвиненията към Горчаков и действията на руската дипломация в хода на преговорите през януари-май 1878 г. е генерал Д. Анучин: „Ние сами със собствените си ръце унищожаваме плодовете на нашата победа и се оставяме във властта на Европа. Просто е удивително до каква степен са загубили ума си в Петербург, щом са способни да сключат такива унищожителни споразумения." В същия дух се произнася и Н. Карцов: „Тези, които подготвяха Сансте-

фанския мир, изобщо не знаеха за Будапещенската конвенция. Проектът за мирен договор, изработен от Игнатиев в Пордим, бе изпратен на Горчаков за одобрение... Той именно трябваше да коригира Пордимския проект съгласно сключената от него Будапещенска конвенция, на която беше инициатор. Но Горчаков се уплаши да не си навлече омразата на общественото мнение с отстъпката на Босна и Херцеговина и подялбата на България. Липсваше му гражданска доблест да поеме отговорността за действията си. Той направо изпрати Пордимския проект във Виена. Тогава избухна бурята и ни обвиниха във вероломство... А по-късно, когато Санстефанският договор предизвика скандал, Горчаков побърза да заяви, че нямал нищо общо с това дело, което било изобретение само на Игнатиев."

Биха могли да се изброят много примери за обвинения срещу действията на руската официална дипломация и лично по адрес на Горчаков. Остри упреци срещу канцлера отправят Д. Милютин, Н. Гирс, П. Валуев, А. Нелидов, членове на императорското семейство начело с царицата и престолонаследника, а най-непримирими са лидерите на славянофилската групировка. Много горчиви упреци и лични обиди трябвало да преглътне Горчаков от своите опоненти, обзети от политически страсти и от патриотичен ентусиазъм. Всички тези обвинения обаче, плод на развихрени политически страсти или лична неприязън, са неоснователни. В качеството си на държавен канцлер и министър на външните работи Горчаков най-добре от всички познава съотношението на силите на международната арена и опасността, която застрашава Русия. Освен това той си дава съвсем реална сметка за вътрешната военнополитическа слабост на страната и за невъзможността да се отстояват завоеванията, постигнати във войната. Едва ли е възможно дори да допуснем, че руският канцлер би имал нещо против Санстефанския договор, ако е бил достатъчно убеден, че Русия има необходимите сили и възможности да го отстоява докрай. Известно е, че изходно начало на цялата му политика по Източния въпрос е съблюдаването

на националния принцип за подпомагане исканията на християнските народи в Османската империя към автономия или независимост. В този смисъл дори Горчаков смята Санстефанския мир, въпреки неговата временност, за една полезна тактическа стъпка, която отговаря на руската стратегия по Източния въпрос. Защото смисълът на този договор, макар и кратковременен, се заключава в това, че Русия още веднъж щяла да демонстрира добрата си воля пред балканските народи и специално пред българския, като защитник на техните интереси. По този начин Русия запазвала своята репутация на техен покровител и съюзник. Унищожаването на Санстефанския мир под натиска на западните съперници според Горчаков щяло да накърни тяхното влияние на Балканите и още повече да издигне престижа на Русия. Тази презумпция на Горчаков е възприета и от Жомини, който по този повод пише до Гирс: „Въпреки ограничението на Санстефанския мир ние правим една голяма крачка за освобождението на християните в Изтока и цялата наша заслуга за това несъмнено ще бъде оценена и призната от тях."

Така според Горчаков Санстефанският мир има значение и смисъл, но именно като тактически ход. Затова той не възразява срещу него изобщо, но не вижда и решението на въпроса чрез него. Затова Горчаков продължава предишните си усилия за постигане на компромисен мир, съобразен с по-раншните споразумения с държавите съперници. Действайки в това направление, Горчаков фактически неотклонно се придържа към стратегията на руската външна политика по Източния въпрос, начертана от него още в началните години на управлението му. Този политически курс според неговото дълбоко принципно убеждение е най-добре съобразен с интересите на Русия в общоевропейски мащаб. А главното в руските интереси е да не се допусне нарушение в европейското равновесие на силите чрез прекомерното засилване на Германия. Когато по-късно след Берлинския конгрес запитват Горчаков дали съжалява за Будапещенската конвенция с Австро-Унгария,

която не дала възможност на Русия да се възползва от победата си във войната срещу Турция, Горчаков отговаря: „Винаги съм смятал и продължавам да смятам, че за нас е по-добре едно споразумение и компромис с Виена по Източния въпрос, отколкото да предадем Франция вързана за Бисмарк. Ето кое наложи Будапещенската конвенция."

Очевидно Бисмарк разбира какви са дълбоките замисли на Горчаков в политиката му по Източния въпрос. Антинемската насоченост на тази политика е вън от всякакво съмнение за Бисмарк. Ето защо немският канцлер полага всички усилия да дискредитира Горчаков и неговата политика пред руското държавно ръководство. Особено благоприятна възможност в това отношение се създава в края на Руско-турската война, когато в Русия започват дебатите около сключването на мирен договор с Турция. Бисмарк своевременно забелязва несъгласуваността и разнопосочността в действията на руското правителство около сключването на мирния договор и незабавно решава да се възползва от това обстоятелство. В хода на преговорите немската дипломация постъпва така, че ръководителят на руската външна политика да се злепостави колкото може повече пред своите опоненти в Петербург, пред царя и цялата руска общественост като главен и единствен виновник за дипломатическия неуспех във връзка с ревизията на Санстефанския мир. Именно това е едно от най-важните съображения, поради които Бисмарк така шумно и бързо изразява своето безрезервно одобрение на Санстефанския мир, но същевременно отказва да съдейства пред другите сили за отстояването му. По този начен немският канцлер се надява, че най-после ще успее да предизвика отстраняването на Горчаков от руското правителство.

А сега да видим как Бисмарк осъществява на практика своите тактически изисквания в хода на събитията от декември 1877 до края на май 1878 г.

Още на 9 декември 1877 г. цар Александър II изпраща на Вилхелм I руските предварителни условия за бъдещия мир с

Турция. Това са т. нар. Основания на мира, които в общи линии съдържат същите положения, залегнали по-късно в Одринското примирие и Санстефанския договор. „Тук аз Ви изпращам — пише царят — условията на Русия за мир с Турция, формулирани в 13 пункта... Моля, не ги съобщавайте на Англия, но може да разясните нашите искания, ако Ви питат."

След като се запознава с руските „Основания на мира", Бисмарк пише на 20 декември до Б. Бюлов, че според него руските условия са добра база за преговори. Той нарежда на държавния секретар да отговори на руското правителство, че Германия одобрява „Основанията на мира".

Освен в Берлин руското правителство изпраща „Основанията на мира" за съгласуване и във Виена. Оттам обаче отговорът се забавя близо месец. Това предизвиква основателно безпокойство в Петербург. А междувременно войната клони към своя победоносен край. Руските войски са на път към Цариград. През януари 1878 г. между руското командване и Високата порта започват преговори за сключване на примирие. „Основанията на мира" са връчени на турските пълномощници. Руските условия предизвикват истинска паника в Турция. Високата порта се обръща към западните сили с молба за ходатайство пред Русия за смекчаване на поставените условия. Подобна молба султанът иска да отправи до кайзера и Бисмарк. Немският посланик Ройс обаче не дава никакви надежди за съдействие и застъпничество. Той дори съветва султана да не пише в този смисъл на кайзера и Бисмарк, защото е „съвсем безсмислено".

Въпреки съветите на Ройс на 18 януари 1878 г. султанът се обръща с отчаяна нота-молба до кайзера, в която апелира за неговото застъпничество пред Петербург за „спиране на кръвопролитието". В нотата се казва, че в този съдбоносен миг Турция възлага всичките си надежди на Германия, която единствено е в състояние да повлияе на царя. Вилхелм I отговаря, че също е за спиране на войната, но това може да стане само чрез преговори между Турция и Русия. Германия няма намерение да се намесва.

Народна библиотека 17
•Св.св. Кирил и Методий•

Около втората половина на януари 1878 г. виенското правителство най-после отговаря по повод руските „Основания на мира“ с Турция. Отговорът е напълно отрицателен. Във Виена остро протестират срещу нарушението на Райхщадското споразумение и Будапещенската конвенция, според които Австро-Унгария също имала право на глас при определянето на условията за мир с Турция. А това нейно право, изтъкнал Андраши пред Новиков, било нарушено от „Основанията на мира“ и започналите двустранни преговори между Русия и Турция. „Турция — пише Андраши — може, ако желае, да се отказва от правата си, но международните договори трябва да се спазват. Руските условия за мир са пренебрежение и измама към австро-унгарското правителство.“ Виенското правителство уведомява Петербург и Цариград, че ще признае за действителни само такива условия за мир, които са съгласувани с австро-унгарските интереси. И понеже тези условия засягат общите интереси на Европа, те трябвало да получат санкцията на всички велики сили. Във връзка с това Андраши предлага да бъде свикана международна конференция във Виена, която да обсъди мирния договор на Русия с Турция.

Тази позиция на виенския кабинет намира пълна подкрепа в Лондон. Както австро-унгарското, така и английското правителство също смята, че уреждането на Източния въпрос е дело на всички велики сили, поради което веднага се присъединява към предложението на Андраши за европейска конференция. Макар да не постигат пълно единство помежду си, Англия и Австро-Унгария се нареждат в общ антируски фронт. На 30 януари 1878 г. Милютин отбелязал в дневника си: „Австрия все повече и повече заема враждебна позиция към нас и се сближава с Англия.“

Обезпокоено, руското правителство прави опит да противодейства срещу започналото сближение между Лондон и Виена. В Русия разбират, че за да могат успешно да противодействат на английския натиск, трябва да се постигнат компромис и споразумение с Австро-Унгария. В този смисъл са

и съветите на Бисмарк. Към края на януари 1878 г. Горчаков изпраща едно послание на Андраши, в което се дават някои разяснения около руските условия за мир с Турция. По-специално Горчаков изтъква, че мирът, който Русия възнамерява да сключи, ще има прелиминарен характер. Освен това руското правителство заявява, че е съгласно с предложението на Андраши за свикване на международна конференция. Единственото възражение на Горчаков е относно мястото на нейното провеждане. Той предлага вместо във Виена тя да се проведе в Берлин.

С оглед да се постигне споразумение с Австро-Унгария Горчаков решава да прибегне до помощта на Бисмарк, апелирайки за съдействие в името на единството между страните от Съюза на трите императори. В едно писмо пак от края на януари Горчаков информира германското правителство за съдържанието на руските условия за предстоящия прелиминарен мир с Турция. По същество тези условия почти не се различават от „Основанията на мира“, които са вече известни в Берлин. Поради това в момента, когато държавният секретар Бюлов се запознава със съдържанието на писмото, без да сондира мнението на шефа си, веднага отговаря на руския посланик в Берлин П. Убри, че германското правителство няма никакви възражения срещу руските искания. Същевременно приносителят на горното писмо Александър Хесенски е упълномощен от императора Александър II да разговаря с кайзера и да го помоли Германия да упражни своето влияние във Виена за една по-примирителна позиция спрямо руските искания. Това трябвало да се направи в името на единството между страните на Съюза на трите императори. Или, с други думи, царят моли за германско ходатайство пред Виена за по-голяма умереност и отстъпчивост. Александър Хесенски изпълнява молбата на царя, като разяснява пред кайзера същността на руското искане. Отговорът на Вилхелм I гласял приблизително следното: „Ние сме готови да направим всичко възможно за укрепване единството на Съюза на трите императори, но бихме желали руските решения и

действия да не ни поставят в деликатно положение пред Австро-Унгария."

Отначало Бисмарк реагирал твърде скептично на предложението на Андраши за свикване на конференция. Неговият син — легационният съветник Херберт Бисмарк, изразява мнението на баща си в писмо до Бюлов така: „Той (княз Бисмарк — б.а., К.К.) е много загрижен по повод предложението на граф Андраши за конференция. Според него предложението на Андраши е необосновано и непрактично. Баща ми се страхува, че една подобна конференция може да докара големи усложнения дори и за самия Андраши."

Два дни по-късно, когато научава, че руското правителство е дало съгласието си за такава конференеция, княз Бисмарк пише на Бюлов: „Естествено, ние не можем да се противопоставим срещу исканата така енергично от Андраши европейска конференция, още повече, щом Русия е съгласна. Но ние трябва да бъдем наясно относно нейните цели. Ако Австрия иска тази конференция, за да търси мост за сближение с Англия, то аз съм решително против този шахматен ход. Както изглежда, ...той има възражения главно срещу големината на България и срока на руската окупация... Подобна аргументация за конференция от страна на нашите виенски приятели прави едно досадно впечатление и направо ми действа на нервите... Що се отнася пък до предложението конференцията да се проведе във Виена, това ми се струва неразумно. Австрия би била много по-благоразумна, ако отстъпи по този въпрос. Разбира се, ние също не трябва да се обременяваме със задачата да бъдем домакини на подобна конференция." В една телеграма до Бюлов от 22 януари Бисмарк пише: „Германия няма нищо против руските проектоусловия за мир. Германските интереси не са ощетени. Бихме могли чрез немския посланик във Виена О. Щолберг да внушим на Виена и те да ги приемат."

На 2 февруари 1878 г. под диктовката на баща си Херберт Бисмарк инструктира Бюлов за позицията на Германия относно исканията на Русия за упражняване на натиск върху

Виена. В инструкцията между другото се казва: „Ние нямаме в Турция такива интереси, които да не се съгласим да пожертваме за Русия. В Австро-Унгария обаче имаме такива интереси. Германия е непосредствено заинтересована в това да запази добри отношенията си с Австро-Унгария. Ние сме заинтересовани да запазим позициите на добре настроения към нас министър... Ето защо аз смятам, че би било политически неоправдано от наша страна, ако си послужим със заплаха и насилие срещу Виена в името на руските интереси."

По-нататък Бюлов действа според дадените му инструкции. На 3 февруари той изтъква пред Убри, че Русия на всяка цена трябвало да се споразумее с Австро-Унгария относно предлаганата конференция. Германия не можела да рискува съюза си с Виена. Споразумението между Русия и Австро-Унгария щяло да облекчи положението на Германия. Чрез Убри руското правителство прави постъпки в Берлин да склони Германия да не възразява срещу конференцията и дори да стане неин домакин. Като евентуално място за конференцията са визирани градовете Баден-Баден, Бреслау (Вроцлав) или Дрезден. Предявено е също искането конференцията да бъде председателствана лично от Бисмарк. Германското правителство се съгласява да участва на конференцията, но прави опит да отклони нейното провеждане в Германия и председателстването ѝ от Бисмарк. Като претекст за тези възражения Бюлов посочва недоброто здравословно състояние на райхканцлера. След известни колебания по този въпрос и след енергичните настоявания от руска страна Бисмарк най-после се съгласява Германия да бъде домакин на конференцията, но отказва той лично да я председателства. Щял да бъде заместен евентуално от Бюлов, Х. Хоенлое, И. Радовиц или П. Хацфелд. Това предизвика разочарование в Петербург. По този повод Гирс пише до Игнатиев: „От дипломатическата преписка ще се убедите, че даже Германия започва да се отнася с нас твърде хладно. Тя не се отказва да ни помага, но само със съвети, а преди всичко мисли как да подкрепи Андраши, чието падане от власт се смята в Берлин за много не-

изгодно. Бисмарк, който би могъл и е длъжен да ни услужи, отказва даже да присъства на конференцията, преструвайки се на болен.“ От Петербург следват нови настойчиви молби Бисмарк лично да председателства конференцията. Последният се съгласява и дори предлага тя да се проведе в Берлин, Мюнхен или Щутгарт. Той възразява само срещу Дрезден. Няколко дни по-сетне обаче Бисмарк отново се отмята от дадената дума под предлог, че не се чувствал добре, за да пътува на далечни разстояния. Във връзка с тези опити на немския канцлер да се изплъзне от ангажиментите към Русия Убри пише: „Бисмарк отново създава трудности... Бях принуден пак да го моля. Изтъкнах му, че ако се съгласи да председателства конференцията, той ще стори голяма услуга на Русия, от която ще зависи европейският мир. Аз му предложих конференцията да се проведе в Гьорлиц, който е само на 3 часа път от Берлин. Казах му, че дори имам съгласието на тамошния кмет, който сам си предложи услугите да бъде домакин. В резултат на моите настойчиви молби Бисмарк склони да председателства конференцията и предпочете тя да бъде в Берлин.“ От Петербург Горчаков веднага отговаря: „Вчера предложих Берлин за място на конгреса, понеже Бисмарк заявява, че не можел да пътува. По този начин се отстранява причината за неговото отсъствие. Ние разчитаме най-много на неговото умело председателство и лоялно отношение, в което не се съмняваме.“

Междувременно в тези напрегнати февруарски дни Убри почти ежедневно се среща и разговаря с немския канцлер. „Отново разговарях с Бисмарк — съобщава Убри в един от докладите си. — Той обещава, че що се отнася до него, щял да направи всичко възможно, за да ни услужи. Но той не крие, че Германия се намира в деликатно положение между Русия и Австрия. Затова ни казва: Разберете се с Виена, а ние сме готови да се съгласим с всичко... Германия, заявил Бисмарк, се стреми да запази добри отношения с Русия и Австрия. С Русия тя има династически, исторически и традиционни връзки, а с Австро-Унгария я свързват стари спомени,

търговски и научни интереси, обща литература и език. Никой в Германия не ще одобри една война срещу Австро-Унгария. Тя би била крайно непопулярна.“

През февруари с.г. английското правителство предприема дипломатически сондажи в Берлин с цел да се изясни германската позиция в случай на война между Англия и Русия. Английският посланик О. Ръсел се явява при Бисмарк и поставя ребром въпроса: как ще реагира Германия в случай на англо-руска война? Отговорът на немския канцлер не звучал много утешително за лондонския кабинет. Бисмарк твърде троснато отвърнал на събеседника си с контравъпрос: „А защо ми задавате такъв въпрос — за да ме ангажирате във Ваш интерес или да се застраховате от евентуална враждебност от наша страна?“ По-нататък Бисмарк започнал да убеждава английския посланик, че за Англия не било опасно, ако Русия временно окупира Цариград, и „не си струвало заради това да се воюва“.

Бисмарк информира веднага Убри за английското запитване и по този повод казва: „Аз не вярвам, че Австрия сериозно мисли да воюва. Англичаните са по-опасни, но Англия също няма да се реши сама да води война. Ето защо ви препоръчвам на всяка цена да се споразумеете с Виена... Що се отнася до нас, ние без възражения приемаме всички руски искания. В Източния въпрос Германия иска само да се осигури свободно търговско корабоплаване по р. Дунав и през Проливите.“ Тези думи на Бисмарк предизвикват в Петербург едновременно задоволство и недоумение: „Ние знаем истинската цена на германското посредничество, което върши Бисмарк най-успешно в интерес на Съюза на тримата императори — отбелязва Горчаков в писмо до Убри. — Но това посредничество би следвало да се поддържа по-настойчиво във Виена... Изказванията на Бисмарк са справедливи и безпристрастни. Но не можем да разберем защо той толкова се колебае да упражни натиск върху Виена... Съгласието, което той иска да постигнем с Андраши, зависи в най-голяма степен от самия него.“

Разчитайки на германската дипломатическа подкрепа, в средата на февруари руското правителство предлага на Виена и Берлин преди общата конференция на великите сили да се проведе предварително съвещание между правителствата от Съюза на трите императори за съгласуване на мненията. В Петербург се надяват, че на тази предварителна конференция с помощта на Германия ще могат да постигнат по-голяма отстъпчивост и умереност във възраженията на виенския кабинет. Отначало Бисмарк не се съгласява с руското предложение, опасявайки се, че ще трябва да вземе страна в спора, а точно това той иска да избегне. Впоследствие обаче след многократните руски молби той дава своето съгласие за провеждане на подобно съвещание във Виена на нивото на посланици.

Виенският кабинет се отнася още по-резервирано към руското предложение за предварително съвещание между трите двора. Андраши правилно отгатва интимната мисъл на Горчаков, че с това се целѝ да бъде упражнен натиск върху Виена. И тъй като Австро-Унгария не е уверена в германската подкрепа, отговаря отрицателно. Междувременно Андраши се опитва да спечели Германия на своя страна. Той усърдно убеждава немския посланик Щолберг, че Германия е задължена да застане твърдо на австро-унгарска страна, защото това е в интерес на германизма в борбата му срещу засилващата се славянска опасност. Бисмарк обаче не се поддава на тези внушения и заема спрямо Австро-Унгария същата неангажираща позиция, както и към Русия. На 13 февруари в доклад до Петербург Убри съобщава: Преди да даде съгласието си за предварителното съвещание, Андраши иска да се увери в съдействието на Германия по два пункта: размерите на България и срока на руската окупация в България. На това място Александър II в приписка отбелязал: „Надявам се, че германското правителство, знаейки нашето становище, няма да отстъпи.“ По-нататък Убри съобщава, че Бисмарк се отнесъл резервирано към австро-унгарските искания и ги приел „ад референдум“. По повод на това пак в приписка към писмото

царят отбелязал: „Той би могъл да се изкаже по-решително.“

Андраши също основателно не е удовлетворен от отговора на Бисмарк. Немският канцлер изтъква пред австро-унгарския посланик А. Кароли, че „са нужни оценки, основани на действителността, а не на миражи“. „Обхватът на България станал предмет на дискусия между него и Кароли — съобщава Убри. — Бисмарк заявил, че не разбира колебанията на Виена относно големината на България. А що се отнася до срока на нашата окупация, тя ми се струва неизбежна и необходима. Според него срокът на окупацията трябва да бъде от три месеца до три години, в зависимост от организацията на българската държава и компенсацията на загубите, понесени от нас във войната.“

Любопитно е, че същите съвети, които Бисмарк дава на Кароли на 17 февруари за по-голяма отстъпчивост от австрийска страна, няколко дни по-късно, на 21 февруари, повтаря пред Убри, но този път като съвети към Русия. В разговора си с руския посланик канцлерът характеризира политическото положение в мрачни краски и между другото казва: „Може би Англия не ще се реши да воюва. Наистина, тя дава пари, но иска другите да воюват вместо нея. Затова Вие трябва обезателно да дезинтересирате Австрия, като ѝ направите някои отстъпки и я задоволите. Всъщност резултатите, които постигнахте от войната, са толкова значителни, че не бива да ги рискувате в една нова война. Германия ще бъде принудена да стои неутрална. Според мен едва ли си струва да се воюва за една по-голяма или по-малка България.“

Най-сетне чрез ходатайството на Бисмарк Андраши дава съгласието си за провеждане на предварително съвещание на страните от Съюза на трите императори. Съвещанието се провежда във Виена към края на февруари 1878 г. В него участват Андраши, Новиков и Щолберг. Резултатите, които руското правителство очаква от това съвещание, не са постигнати. Надеждата, че Германия ще помогне за оказване на натиск върху виенското правителство, не се оправдава. Спорът се водел главно между Андраши и руския посланик Е. Новиков, а

Щолберг стоял безучастно съгласно дадената му от Берлин инструкция.

Руският посланик Новиков изложил условията на подписаното примирие с Турция, като обосновал руските искания за създаване на автономна България, за временна окупация на освободените земи и присъединяването на Бесарабия към Русия. Андраши не възразил за Бесарабия, но решително се противопоставил на искането за голяма България. Той се позовал на Райхщатското споразумение и на Будапещенската конференция и въз основа на тях изказал следните контрапретенции: „Българското автономно княжество да се ограничи на юг до Стара планина, а от останалите земи южно от Балкана да се образува „една гръцка провинция", която да бъде организирана като самостоятелна държава. България по никой начин не бивало да стига до Бяло море. Що се отнася до временната руска окупация в освободените земи, Андраши дал съгласие, но при условие, че срокът ще се ограничи най-много до 6 месеца. След продължителни пререкания между Андраши и Новиков, при пълната индиферентност на германския пълномощник, предварителното съвещание на силите от трите двора завършва с неуспех. Руското правителство ходатайства чрез Убри неколкократно пред Бисмарк за по-активно участие на Щолберг във виенските преговори. Немският канцлер дори обещава да инструктира своя пълномощник в този смисъл, но по обясними причини не изпълнява обещанието си.

В хода на драматичните февруарски преговори между силите по повод на Одринското примирие особено важен момент представлява известната реч на Бисмарк пред Райхстага от 19 февруари 1878 г., в която немският канцлер оповестява пред цяла Европа ролята си на „честен посредник". Тази реч прави голямо впечатление като израз на официалното германско становище по Източния въпрос. С най-голямо нетърпение очакват да чуят мнението на „железния канцлер" по спорните въпроси на деня в Петербург, Виена, Лондон, Цариград и Париж. От неговата дума до голяма степен зависело в каква насока ще продължат по-нататъшните действия на държавите съперници. Позицията на Германия има решаващо значение дали конфликтът ще прерасне във военно сблъкновение от европейски мащаб, или ще се ограничи до борба на дипломатическата арена.

Речта на Бисмарк е провокирана от интерпелацията на опозиционните партии в Райхстага, които искат да чуят какво е становището на германското правителство по Източния въпрос и как то защитава германските интереси в борбата на германизма срещу растящата славянска опасност. Интерпелацията по своя замисъл е насочена срещу проруската ориентация на правителството и цели да пренасочи германската външна политика към курс на единодействие с Австро-Унгария с оглед интересите на пангерманистичните политически кръгове.

Когато научава за интерпелацията в Райхстага, Бисмарк реагира с голямо раздразнение. В писмо до Бюлов той сочи, че интерпелацията е крайно ненавременна, защото поставяла германското правителство в затруднение. „Аз не желая тъкмо сега да правя официални изявления, които биха навредили на нашата политика." В един от докладите си Убри отбелязва: „Бисмарк е буквално разярен по повод запитването в Райхстага за германската политика по Източния въпрос."

Въпреки нежеланието му обаче немският канцлер е принуден да изрази публично становището на правителството. На 12 февруари Убри докладва: „Бисмарк ще говори пред Райхстага. Той възнамерява да акцентира, че политиката му е стриктно национална и се ръководи само от една цел — да отстоява интересите на Германия. Той иска от нас повече сведения за нашите намерения, за да ги защитава по-добре... Интересът тук към неговата реч е огромен. Всички очакват с нетърпение какво ще каже."

С още по-голям интерес речта на Бисмарк е очаквана в Петербург. „Княз Бисмарк — пише Горчаков до Шувалов, — изглежда, има намерение лично да отговори на запитванията в Райхстага. От неговата реч ще разберем за политиката, коя-

то той възнамерява да следва. Засега той иска да знае точно какви са нашите намерения, за да може колкото е възможно по-добре да ги поддържа.“ В инструкция до Убри Горчаков добавя: „Г-н Бисмарк се готви да каже думата си. Това чака цяла Европа. Неговата дума ще бъде решаваща. Само от него зависят мирът и съдбата на Съюза (на тримата императори — б.а., К.К). Постарайте се да го въведете по-добре в течение на нашата позиция и нашите желания. Ние ще чакаме какво ще му подскажат чувствата и убежденията, от които ще зависят нашите бъдещи отношения.“

Чрез Убри руското правителство иска от Бисмарк преди всичко да защити в речта си платформата на Одринското примирие между Русия и Турция. Немският канцлер изпълнява охотно това желание, още повече че то не противоречи на неговите тактически изисквания. В своята реч пред Райхстага на 19 февруари Бисмарк изтъква най-напред, че германското правителство се придържа в политиката си спрямо Източния въпрос към основните положения, които начертал кайзер Вилхелм I в тронното си слово от 22 февруари 1877 г. Във връзка с това Бисмарк цитира думите на кайзера, че дотолкова, доколкото Източният въпрос не засяга пряко германските интереси, „Германия ще употреби цялото си влияние за защита на християнските интереси в Турция, за съхраняване на европейския мир и особено за запазване и укрепване на нейните добри отношения със съюзните и приятелски държави“.

По-нататък Бисмарк заявил: „Що се отнася до сегашното политическо положение в Ориента, на всички е известно, че в момента там цари мир... Сключеното примирие дава благоприятна възможност на руската армия да контролира цялата територия от Дунав до Мраморно море. Според мен най-добрата гаранция за ненарушимостта на сключеното примирие е това, че руската армия получи здрава опора след овладяването на дунавските крепости — нещо, което ѝ липсваше по-рано. Това според мен е най-важното... А сега нека видим дали сключеното примирие застрашава в някаква степен нашите германски интереси. Става дума преди всичко за конституи-

рането на България. Договорът за примирие предвижда нейните граници да обхващат територии, в които българското население съставлява мнозинство. Тези граници не са много по-различни от онези, които бяха начертани от Цариградската конференция. Различията в очертанията между сегашния договор за примирие и Цариградската конференция са толкова незначителни, че според мен не си струва заради това да бъде нарушен европейският мир. Етнографските сведения, с които разполагаме, макар да не са съвсем автентични и да имат някои пропуски, ни дават достатъчно основания за такава констатация. Засега най-достоверният източник, който познаваме от немски произход, е картата на Киперт. Според тази карта българската национална граница се простира на запад оттатък Солун, обхващайки твърде еднородно население. На изток границата достига Черно море с растящ примес на турски елемент. А, както е известно, според границите, които очерта Цариградската конференция, дотолкова, доколкото може да се съди от станалите на нея разисквания, територията на Източна България бе малко по-ограничена на север, а в замяна на това към Западна България бе прибавена може би допълнителна територия, която надхвърляше българските национални предели, включвайки области с албанско население, в които българите не са болшинство... Тези незначителни различия в очертанията на българските национални граници съгласно предвижданията на Одринското примирие ще бъдат предмет на допълнително обсъждане между силите, подписали Парижкия мир от 1856 г. Аз се надявам, че по всички тези неуточнени дребни въпроси около границите на България е напълно възможно да се постигне споразумение с Русия... От всичко, което казах, според моето дълбоко убеждение следва, че прелиминарното примирие между Русия и Турция с абсолютно нищо не накърнява германските интереси. Така че не виждам никаква причина за недоволство от наша страна спрямо резултатите от току-що приключилата война, не виждам никаква причина, заради която Германия ще трябва да си разваля отношенията със съседните приятелски държави. В

случая ние имаме това преимущество, че можем да се съгласим с едно или друго споразумение между силите, без да допуснем накърняване на нашите интереси... А що се отнася до постановленията на Одринското примирие, че няма да се допуснат военни кораби през Проливите, то това едва ли има за нас някакво значение. За нас по-важното е р. Дунав и Проливите да останат свободни за търговско корабоплаване, както досега. Според мен в това се заключава цялата наша заинтересованост в Изтока... Разбира се, ние сме заинтересовани и в това, християнските народи в Изтока да получат по-добро управление, заинтересовани сме те да бъдат защитени от насилия, подобни на тези, които изтърпяха за жалост под турско владичество. Следователно Германия има в Ориента още един косвен, чисто човешки интерес от хуманна гледна точка."

Във връзка с речта си пред Райхстага Бисмарк споделя пред Убри два дни по-късно, че главната му цел е била да успокои общественото мнение в Германия и да покаже, че руската платформа за мирни преговори с Турция е основателна и приемлива, т.е. че тя може да служи като добра база за разисквания.

Речта на Бисмарк прави силно впечатление в цяла Европа. Особено оживени са коментарите в управляващите среди на най-заинтересованите страни — преки участници в конфликта по Източния въпрос. В Петербург речта предизвиква смесени чувства: от една страна, задоволство, а от друга — загриженост. Наистина Бисмарк открито се изказва в подкрепа на руските искания, но същевременно дава да се разбере, че Германия няма намерение да натрапва мнението си никому, т.е. че не е готова твърдо да поддържа Русия за отстояване на нейните искания. В дневника си немският посланик в Петербург Х. Швайниц отбелязва: „Тук не са много доволни от речта на Бисмарк. Това е несправедливо. Те забравят, че Бисмарк трябва да преодолява тежки препятствия: проанглийските симпатии в двореца и проавстрийските симпатии на общественото мнение." Същевременно на 23 февруари Швайниц изпратил в Берлин като приложение към доклада си изрезки от

руските вестници „Голос", „Петербургские ведомости", „Русский мир" и др., които „с малки изключения, общо взето, изказват одобрение по повод речта на райхканцлера".

Речта на Бисмарк възбужда в Лондон нов пристъп на озлобление срещу немския канцлер. О. Ръсел, английският посланик в Берлин, споделил впечатлението си пред Убри, заявявайки, че „Бисмарк продължава да служи на Русия".

Речта на Бисмарк предизвиква най-голямо разочарование във Виена. Там я окачествяват като изцяло проруска и антиавстрийска. Австро-унгарският посланик в Берлин граф А. Кароли споделя, че идеите, които Бисмарк изложил в речта си, били, „най-меко казано, илюзорни". Бисмарк още повече подсилва тези лоши впечатления сред виенския кабинет, когато няколко дни по-късно в беседа с Кароли започнал да го убеждава, че в интерес на Австро-Унгария било да се съгласи с руските претенции за България. „Щом веднъж вече сте се съгласили — казва той — да признаете независимостта на Румъния, Сърбия и Черна гора, струва ми се, че не е основателно да възразявате за България. Още повече че за вас няма особено голямо значение дали България ще е малка, или голяма по обем. Не ще бъде основателно, ако по този въпрос не постигнете споразумение с Русия... Във вашата държава вие нямате българска националност и България е далеч от вашите граници. Съвсем другояче стоят нещата например със Сърбия. Спрямо нейната независимост вие имате много повече основания да проявявате загриженост и безпокойство, понеже в Унгария живее значително сръбско население, а и самата Сърбия е плътно до вашите граници. Аз смятам, че с оглед на вашите интереси за вас би било по-целесъобразно, ако вие сложите ръка върху Сърбия... Същото се отнася най-вече за Босна и Херцеговина, където вие имате съвсем непосредствени интереси." Внушенията на немския канцлер относно големината на българските граници не остават без последствие във Виена. Постепенно Андраши започва да проявява известна склонност към компромиси по този въпрос.

Междувременно в хода на дипломатическите преговори между силите около мирния договор с Турция възникват нови усложнения. Санстефанският мирен договор от 3 март 1878 г. възбужда бурни протести в Лондон и Виена. Последвали нови остри обвинения и заплахи срещу Русия. Планираната международна конференция, за която съществувало вече принципно съгласие между силите и дори било уточнено мястото на нейното провеждане, изведнъж отпада от дневния ред на преговорите, отдалечавайки се в неопределено бъдеще. Преговорите навлизат в задънена улица. Липсва всякаква основа за споразумение. Най-непримирима е позицията на Англия, която открито заплашва Русия с война. Австро-Унгария също се обявява решително против Санстефанския мирен договор. Франция и Италия видимо започват да се насочват в подкрепа на Англия и Австро-Унгария. Единствено Германия, както вече казахме, официално изказва своето одобрение на Санстефанския мир. В резултат на настъпилите усложнения във връзка със Санстефанския мирен договор от първите дни на март 1878 г. започва нова фаза в преговорите между силите по Източния въпрос. Русия се изправя пред опасността от война срещу Англия, Австро-Унгария и Турция при благосклонното отношение към тях на Франция и Италия и при безполезния неутралитет на Германия. Някогашната Кримска коалиция, от която така много се бояли в Петербург, е напът отново да възкръсне. „Излиза, че ние стоим в навечерието на европейска война“ — отбелязва Газенкампф в своя дневник.

Обезпокоено от настъпилия обрат в хода на преговорите, руското правителство прибягва отново до съдействието на Германия. „Бюлов постоянно говори — пише Убри от Берлин, — че германското правителство съжалява за проваляне-то на конгреса. Той обаче се пази от всякакъв упрек по адрес на Англия. Това негово държане ме шокира... Кайзерът бил много сърдит на Англия за това, че усложнява положението, проваляйки конференцията. Имал намерение да изпрати по този повод писмо в Лондон и се надявал, че ще ни бъде полезен. Както се вижда от изказванията на Бюлов, Германия иска да запази добри отношения с всички велики сили и най-вече с нас и Австрия.“ Бисмарк, естествено, съветва отново руското правителство чрез компромиси спрямо Австро-Унгария да постигне споразумение с нея. „Бисмарк ме съветва — пише Убри — да не тласкаме Австрия в обятията на нашите врагове, а да я съблазним с отстъпки... Аз не вярвам, каза той, че Вашите различия с Австрия са толкова големи. Защо не оставите Виена да си чука главата със западната част на Балканите?“

Очевидно германското правителство действително се стреми на всяка цена да постигне споразумение между Петербург и Виена. Тази негова заинтересованост се обяснява с опасенията в Берлин от очерталата се тенденция на сближение между Австро-Унгария и Англия. Подобна алтернатива се смята от Бисмарк за крайно нежелателна. По нареждане на райхсканцлера Бюлов изпраща телеграфически на Швайниц в Петербург следната строго секретна шифрована инструкция: „Направете така, че Русия да се споразумее по-бързо с Виена. Англо-австрийското сближение, което наблюдаваме напоследък, става по внушения от Париж. Ние трябва незабавно да противодействаме срещу подобна развръзка на нещата.“

От същите съображения са проникнати и съветите, които Бисмарк дава на Виена. Без да упражнява натиск върху виенския кабинет, канцлерът продължава още по-енергично да му внушава, че трябва да постигне споразумение с Русия. Пред австро-унгарския посланик Кароли той системно изтъква, че Австрия би могла да направи концесии на Петербург относно България, а за сметка на това обещава, че Германия е готова да окаже пълно съдействие на Хабсбургската монархия за анексирането на Босна и Херцеговина. Бисмарк развил същите мисли и в разговора си с австрийския престолонаследник Рудолф Австрийски. Германия, казал Бисмарк, иска да има добри отношения както с Австрия, така и с Русия. „Но ако ние желаем да сме в добри отношения и с двете държави, най-добре за нас ще бъде, ако тези две държави не воюват по-

между си.“ По-нататък немският канцлер обосновал пред събеседника си мнението защо Австрия не бива да води война срещу Русия: „Ако допуснем, че вие спечелите решаващото сражение и превземете Москва, то Русия ще си остане пак Русия. Но ако се случи обратното и руснаците влязат във Виена, тогава Хабсбургската империя ще бъде напълно ликвидирана.“ Отразявайки в доклада си горния разговор между Бисмарк и Рудолф, Убри заключава: „Аз добих впечатлението, че Бисмарк иска примирие между нас и Австрия. За целта той, щадейки австрийските интереси на Балканите, е готов да даде на Виена концесии в Босна и Херцеговина. А пък на нас той предоставя България.“

Както Петербург, така и Виена, макар и неохотно, постепенно възприемат съветите на Бисмарк. В края на март 1878 г. руското правителство изпраща Игнатиев за нови преговори с Андраши. Игнатиев прави опит да защити Санстефанския мирен договор, като дава ново тълкуване на Райхщатското споразумение и Будапещенската конвенция. Според него тези две споразумения не противоречали на сключения мир между Русия и Турция. От своя страна Андраши категорично възразил на Игнатиев. Той изтъкнал, че Санстефанският договор противоречи не само на горните споразумения, но е в противоречие и с руския проект за България от началото на войната, съобщен официално от Шувалов в Лондон и от Новиков във Виена. В случая Андраши не пропуснал да припомни за известната декларация на руското правителство, направена от Горчаков през май 1877 г. Става дума за обещанието му, че Русия ще води малка война до Балкана, т.е. войната ще бъде само една военна демонстрация. Като контрапредложение Андраши формулирал следните искания по отношение на България: 1. На изток да се запази граничната линия между Лозенград и Цариград така, както била приета от Цариградската конференция, като се оставят Люле Бургаз и приморската част на Странджа в Турция; 2. Западната граница на България да минава от Орфанския залив на Егейско море към Враня, а от земите, които остават на запад от тази линия, да бъде

образувана автономна област под името Македония, която да бъде отделена в административно отношение от Княжество България; Солун влизал в състава на тази нова административна автономна област; 3. Руската окупация в България да бъде в срок до 6 месеца с 20 000 войници.

Както виждаме следователно, новото австро-унгарско предложение по отношение на България се различава съществено от становището на Андраши, застъпвано на виенските преговори в края на февруари с.г. Докато преди Андраши настоявал българското княжество да се ограничи до Балкана, а на юг от него да се създаде една гръцка държава, сега той, повлиян от Бисмарковите внушения, допуска България да бъде неделима, с излаз на Егейско море. Същевременно обаче Андраши настоява югозападната граница на България да се ограничи до р. Вардар, така че Вардарската долина да остане извън княжеството. Смятайки, че новата българска държава ще бъде под руско влияние, Андраши на всяка цена иска Австро-Унгария да запази под свой контрол пътя Босна—Митровица—Солун. С оглед на това той предлага в земите на запад от р. Вардар до Албания да се създаде друга административно автономна област под името Македония, която трябвало да бъде в сферата на австрийското влияние. Освен това Андраши предявява следните допълнителни претенции: 1. Австро-Унгария да анексира Босна и Херцеговина; 2. Сърбия да не увеличава границите си за сметка на Новопазарската област и Косовска Митровица, които също трябва да преминат към Австро-Унгария; 3. Черна гора също да не увеличава границите си, като бъде лишена от крайбрежната ивица по Адриатика.

Така формулирани, австрийските претенции са неприемливи за Русия. Игнатиев решително отхвърля исканията на Андраши, окачествявайки ги като нахални. Според него австро-унгарските искания са в разрез дори с Будапещенската конвенция. „Взети в своята цялост — пише Горчаков на 11 април до Новиков, — предложенията на австро-унгарското правителство са прекомерни. Те фактически означават Сърбия и

Черна гора да достигнат до положението на васални държави, а Австро-Унгария да получи пълна хегемония в западната половина на Балканския полуостров."

Руските възражения срещу исканията на Андраши се отнасят преди всичко до Черна гора, Новопазарската област и Сърбия. Що се отнася до България, руското правителство също възразява срещу отделянето на части от нея, но не е така категорично и проявява склонност при определени условия да отстъпи по този въпрос. „Що се отнася до отделянето на части от Западна България — пише Горчаков, — не бива да забравяме, че отстъплението от принципа за българското единство би било огромна морална жертва от страна на Русия предвид на това, че славянското население, което ще бъде отделено от България, ще бъде лесно денационализирано под двойния натиск на гръцкия елемент и материалните интереси. Впрочем точно такава е тайната цел на виенския кабинет."

По-нататък в инструкцията си до Новиков Горчаков пише: „Вие можете да обърнете внимание (на Андраши — б.а., К.К.) на това, че това отделяне (на части от България — б.а., К.К.) ще предизвика нови вълнения, които са малко благоприятни за установяването на здрав мир. Всички български петиции до главнокомандващия и до княз Черкаски са против отделянето на югозападните части от България... Така че, ако австрийското правителство се съгласи с изменението на западната българска граница, това би било в съответствие с интересите на мира и стабилизирането на положението в Изтока. Направете всички усилия да го склоните към подобно съгласие. Измененията, за които става дума, биха могли да бъдат в съответствие с абзац втори, чл. VI от прелиминарния Санстефански договор." В заключение обаче Горчаков изтъква, че ако Андраши не се съгласи да отстъпи по въпроса за югозападната граница на България, руското правителство е готово в краен случай на компромис по този въпрос. Във връзка с това руското контрапредложение гласяло така: „Областите, които бъдат отделени от България..., в такъв случай трябва да бъдат конструирани като автономно княжество, което ще се

ползва със същите права и привилегии, както Източна България, тъй като нашият августейши повелител не може да се съгласи с възстановяването на отоманския режим там, даже и под форма на административна автономия, която по своята същност не ни дава достатъчно гаранции."

Макар по въпроса за българските граници да съществуват известни изгледи за постигане на компромисно споразумение, общо взето, като цяло австрийските контрапретенции са преценени като неприемливи от царското правителство. По такъв начин преговорите между Петербург и Виена навлизат отново в застой. Руското правителство се обръща пак към Берлин, искайки съдействие. В края на април с.г. Горчаков отправя молба до Бисмарк да окаже пряк политически натиск върху виенския кабинет за отстъпки в полза на руските искания. Немският канцлер обаче не се съгласява да удовлетвори тази молба. Той отказал да стори това по три съображения, свързани с тактическите изисквания на немската дипломация за компрометирането на княз Горчаков като ръководител на руското правителство. 1. Оказвайки натиск върху Виена, Германия според Бисмарк щяла да компенсира дипломатическите „грешки" на руския министър във връзка със сключените от него предварителни споразумения с Австро-Унгария. По този начин съществувала опасност да се стабилизира положението на Горчаков в руското държавно ръководство; 2. Да се покаже в Петербург и по-специално на царя, че ако някой е виновен за недостатъчната подкрепа от страна на Германия, това е единствено Горчаков, който бе отхвърлил неколкократните немски предложения за двустранен съюз между Русия и Германия — съюз „в огън и вода", против общите неприятели; 3. Германската позиция за благосклонен неутралитет към Русия изключвала задължението за открита и пряка политическа намеса в нейна полза. А тази позиция също била резултат от съзнателно провеждания политически курс на възглавяваното от Горчаков правителство спрямо Германия — курс на неангажираност. Следователно и в този случай контрата щяла да остане у руския министър.

С оглед на горните съображения Бисмарк смята, че съдействието, което Германия може да окаже на Русия, трябва да бъде ограничено в рамките на реципрочността, т.е. Германия да ѝ помага толкова, колкото Русия е помогнала на Прусия във Френско-пруската война през 1871 г. и в последвалия френско-германски конфликт до 1875 г. Съгласно тази формула немският канцлер е готов да помага на Русия по отношение на Виена само със съвети, но не и с пряка намеса под формата на политически натиск. По повод на оплакванията на Горчаков за недостатъчната немска подкрепа в хода на преговорите с Андраши, а също по повод новата руска молба за немски натиск върху Виена Бисмарк изказал на 4 май 1878 г. пред Бюлов следното мнение: „Руските обвинения за недостатъчна подкрепа от наша страна са неоснователни. Надявам се, че Горчаков не е забравил как той ни „помогна“ през май 1875 г., когато ние се нуждаехме от руската помощ срещу Франция. Тогава той застана на френска страна, а сега иска от нас да водим едва ли не война против една приятелска нам държава в името на руските интереси. С подобно искане при сегашното положение на нещата, естествено, ние не можем да се съгласим. Той трябва най-после да понесе последиците на своята собствена политика.“

В качеството си обаче на „честен посредник“ и главно поради стремежа си да бъде избегнат един нежелан в момента за Германия военен конфликт между Петербург и Виена немският канцлер се намесва в спора, полагайки усилия да примири до известна степен противоречията им за постигане на някакво компромисно споразумение. В този дух Бисмарк съветва едновременно както Русия, така и Австро-Унгария за отстъпки в името на мира.

По време на преговорите между Игнатиев и Андраши в края на март с.г., опитвайки се да обоснове и оправдае максималистичните контрапретенции на виенския кабинет към Русия, австрийският министър споделил пред Щолберг, че общественото мнение в Австро-Унгария било все още настроено в дух на симпатии към Турция, което налагало да се ограничат до минимум резултатите от Руско-турската война. Немският посланик възразил срещу това становище. Според него общественото мнение в хабсбургската държава въобще не държало вече за съществуването на турски владения в Европа. Австро-Унгария, изтъкнал Щолберг, би спечелила поголям престиж, ако съдейства за конституирането на самостоятелни държави в Европейска Турция. Това било повече за предпочитане, вместо тези земи да се върнат отново на една нежизнеспособна империя с обещание за съмнителни и неприложими реформи. Същевременно Щолберг, коментирайки австрийските контрапретенции, предявени към Русия, посочил, че те далеч надхвърлят границите на по-раншните искания, формулирани в Райхщатското споразумение и Будапещенската конвенция. Той препоръчал на Андраши да прояви по-голяма умереност.

В отговор на тази препоръка Андраши откровено признал, че моментът, в който Русия е заплашена от Англия и е принудена да търси споразумение с Виена, е много удобен за изнудване. Поради това австрийското правителство искало по-висока цена от Петербург. По-нататък Щолберг само изслушал контрааргументите и възраженията на Андраши по руските предложения, без да възрази. Фактически германското правителство мълчаливо одобрило новите австро-унгарски предложения, изложени от Андраши на Игнатиев. Тези искания били до голяма степен съобразени именно с препоръките на самия Бисмарк, който неведнъж предлагал Русия и Австро-Унгария да си поделят Балканския полуостров, като Русия получи източната, а Австро-Унгария – западната му половина.

Руското правителство обаче не можело да се примири с обстоятелството, че Австро-Унгария без всякакви усилия и жертви иска да обсеби почти цялата западна част на Балканите, която дотогава била в зоната на руското влияние. Оспорвайки тези амбиции, то се позовало на Будапещенската конвенция, която била нарушена от виенския кабинет. Ето защо по инициатива на Игнатиев в Петербург било решено да се помоли Германия за арбитраж в спора с Андраши при тълку-

ването на въпросната конвенция от 15 януари 1877 г. Бисмарк обаче възразил срещу подобен арбитраж. Към доклада на Швайниц по този въпрос той сложил следната кратка резолюция: „Благодарим!“

Руската молба за арбитраж става предмет на нови разговори между Бисмарк и Убри. Немският канцлер се старае да оправдае предложенията на Андраши, особено що се отнася до България. На 14 април 1878 г. Убри пише: „Според Бисмарк искането на Андраши да бъде изключена областта около Люле Бургаз от границите на България било „дребна работа“. От по-голямо значение бил въпросът за западните български граници. Той смята, че исканията на Андраши пътят Митровица–Солун да бъде извън България имат известни основания. Той смята обаче, че и по този въпрос би могъл да се направи компромис от двете страни, като се прокара една средна линия между предложената от Андраши линия Орфано–Враня и пътя Митровица–Солун. По този начин България би запазила още няколко ивици земя. Освен това Бисмарк изтъкна, че Андраши е склонен за административна автономия на Македония с достатъчно права, които да осигурят нейното бъдеще. В заключение той каза, че предложенията на Андраши имали това предимство, че те ще предотвратят една война между европейските държави и всички трудности ще бъдат преодолени, ако Игнатиев се откаже от „блестящ мир“ и се задоволи с един „скромен и полезен мир“.“ На 25 април с.г. Убри докладва за нов разговор с Бисмарк по същия въпрос: „Бисмарк каза, че без да подценява жертвите, които се искат от Русия, и специално за границите на България, предложенията на Андраши имат това предимство, че ще избегнат нова война. Още повече, че областите, които се отделят от България, невинаги са били част от нея и българското население в тях не навсякъде съставлявало мнозинство. Според Бисмарк фактът, че българите били руски единоверци, нямало да облекчи решението на източните работи, нито пък ще спомогне особено много за увеличаване престижа на Русия.“ Бисмарк дори не скривал мнението си, че ако България бъде

разделена, нейната югозападна част – Македонската административно-автономна област на запад от р. Вардар до албанските планини, трябвало да бъде под австрийско влияние. Опитвайки се да подтикне руското правителство към отстъпки в преговорите с Австро-Унгария, Бисмарк същевременно предприема и друг тактически ход. Под най-строга тайна той препоръчва на руското правителство „от чисто приятелски чувства и с добра воля“ да започне сондажни преговори с Лондон. Респектирана от заплахата на възможно англо-руско споразумение, Австро-Унгария според него щяла да стане по-отстъпчива към Петербург. „Бисмарк каза — пише Убри, — че ще бъде много щастлив, ако чрез посредничеството си в англо-руския диалог услужи на двете приятелски държави в името на мира.“

В действителност Бисмарк не вярва, че е възможно англо-руско споразумение, нито пък искрено иска това. Той разглеждал подобна дипломатическа инициатива като чисто тактически ход, от който биха могли да извлекат полза както Русия, така и Германия. Русия щяла да предизвика по-голяма отстъпчивост у Андраши, а Германия – да разстрои в зародиш едно по-тясно сближение между Лондон и Виена. Последното желание, както знаем, е едно от важните тактически изисквания на Бисмарковата дипломация в действията ѝ около развръзката на източната криза. Много показателна в това отношение е реакцията на Андраши, когато научил, че Бисмарк се заел с посредничество в започналите преговори между Лондон и Петербург. В инструкция до Кароли Андраши пише: „Обърнете внимание на германското правителство относно печалните последици, които биха имали за германизма неговите действия, ако продължава да посредничи в англо-руските преговори.“ А немският посланик Г. Мюнстер от Лондон бърза да успокои шефа си, че неговият тактически ход е дал добри резултати: „Що се отнася до отношенията между Англия и Австро-Унгария, напоследък те са твърде хладни... Двете страни са изпълнени с подозрения една към друга.“

След като продължителните преговори с Андраши завършват неуспешно и след като се убеждава, че освен за България по другите спорни въпроси е невъзможно да се постигне споразумение с Австро-Унгария, руското правителство възприема съвета на Бисмарк за преговори с главния си съперник – Англия. За разлика от Бисмарк обаче руското правителство не гледа на тези преговори като на обикновен тактически ход, а пристъпва към тях със сериозни намерения, търсейки делово решение на спорните въпроси.

Всъщност в Петербург идеята за директни преговори с Англия назрява постепенно, все повече и повече успоредно с растящите контрапретенции на Андраши и затягането в руско-австрийските преговори. В началото на май 1878 г., разочаровано от Виена, руското правителство окончателно се ориентира към преговори с Великобритания. В това отношение то е насърчено от идващите сигнали от Лондон, че Англия също проявява интерес към преговори с Русия. На свой ред английската дипломация иска да противодейства на Бисмарковите планове за решаването на всички въпроси около източната криза само от Съюза на трите императори, без участието на Англия. Още на 20 април Солзбъри в разговор с немския посланик Мюнстер му загатнал, че Бисмарк би могъл да разшири посредническата си роля между Петербург и Лондон.

Бисмарк охотно дава съгласието си за подобно посредничество, което да засяга и централните въпроси, интересуващи двете страни. Същевременно Солзбъри споделя това предложение и пред Шувалов, като дава да се разбере, че Англия и Русия биха могли да постигнат споразумение.

Научавайки за появилите се благосклонни симптоми у английското правителство за разбирателство с Русия, Горчаков предпочита преговорите да се водят направо, без посредничеството на Бисмарк. Руският канцлер съвсем основателно се опасявал, че Бисмарковото посредничество може само да усложни нещата, тъй като Бисмарк не скривал, че той предпочита руско-австрийско споразумение. В едно писмо до О. Ръ-

сел в Берлин Р. Солзбъри пише: „Както изглежда, Шувалов не желае преговорите да се водят чрез Мюнстер."

В следващите дни, в началото на май 1878 г., по своя инициатива и с одобрението на Петербург Шувалов пристъпва към сондажни разговори със Солзбъри за изясняване условията на английските контрапретенции по Санстефанския договор. В хода на разговорите Солзбъри формулира следните условия за споразумение с Русия: 1. Англия не възразявала срещу присъединяването на Бесарабия и градовете Батум и Карас към Русия. (Андраши също не възразявал, но що се отнася до Батум и Карас, тяхното присъединяване към Русия зависело не от Виена, а от Лондон и в този смисъл английското съгласие имало много по-голяма политическа стойност за Петербург.) 2. Англия не възразявала срещу териториалните придобивки на Черна гора и Сърбия, нито пък предявявала някакви претенции спрямо Босна, Херцеговина и Новопазарската област. (Това било най-съществено предимство на английските условия в сравнение с тези на Андраши, защото давало възможност на Русия да запази и занапред своето влияние в западната част на Балканите.) 3. Единственото, но най-тежкото условие на Англия засягало България. Солзбъри настоял България да се раздели на две части – Северна и Южна, както следва: северната част до Балкана да получи политическа автономия с княжеско правителство, а на юг от Балкана да се създаде административно-автономна област със статут по подобие на английските колонии, подчинена пряко на Високата порта. Освен това Южна България не трябвало да има излаз на Егейско море. (В този пункт английските условия съществено се отличавали от австро-унгарските и били далеч по-неблагоприятни.) Що се отнася до границите на двете български области, този въпрос не бил предмет на специално разискване. Солзбъри изказал английското становище само по принцип, без да уточни ясно какво предлага. Това отчасти смекчило или замъглило първоначалното неприятно впечатление от английските контрапретенции. Общо взето, като цяло английските условия се сторили на Шувалов твърде умере-

но руската отстъпчивост и предпочитанията към споразумение с Англия са логично продължение на следвания от канцлера външнополитически курс в духа на неговата цялостна външнополитическа доктрина. Одобрявайки английските условия, руското правителство дава на Шувалов съответни пълномощия да продължи преговорите със Солзбъри и да подпише съответно англо-руско споразумение съгласно постигнатата принципна уговорка.

Веднага след това Шувалов се отправя за Лондон. По пътя той отново се отбива при Бисмарк във Фридрихсруе, за да се уговори с него по въпросите за свикването на конгреса. Немският канцлер обещал, че щом получи съобщение за подписването на англо-руско споразумение, веднага ще изпрати покани за конгреса. Бисмарк изказал задоволството си от това, че именно Шувалов ще бъде първи руски пълномощник на Берлинския конгрес. По този повод той го уверил, че ще му окаже пълно съдействие. Насърчен от тези думи, Шувалов предложил на немския канцлер да бъде сключен двустранен отбранителен и нападателен съюз между Русия и Германия. Този съюз, изтъкнал Шувалов, би представлявал защитна преграда срещу всяка коалиция против Германия.

Бисмарк веднага се възползвал от Шувалото предложение, за да злепостави Горчаков. Той казал, че споделя напълно тази идея и отдавна се стремял към подобен съюз с Русия. Бисмарк припомнил обаче, че Германия неведнъж, още преди източната криза, а и по-късно, е предлагала на Русия не само морална, но и материална помощ срещу Турция, искайки в замяна руските гаранции за Елзас и Лотарингия. Горчаков отвръщал винаги с ледено мълчание. „Сега вече е твърде късно за подобен съюз — добавил Бисмарк... — Германия не може да пожертва добрите си отношения с другите държави, залагайки единствено на един несигурен съюзник. При всяко проявление на реванш от страна на Франция или Австрия при нашето географско местоположение ние бихме изпаднали в опасна зависимост от Русия, особено при политиката, която

води Горчаков със своите азиатски прийоми.“ Накрая Бисмарк заключавал, че докато Горчаков и неговите съмишленици стоят начело на руската външна политика, за Германия е по-изгодно да се опира не на двустранен съюз с Русия, а на Съюза на тримата императори.

В хода на разговорите с Шувалов Бисмарк получил още една възможност за атака срещу руския канцлер. Това станало във връзка с телеграфическото известие от Петербург, че царят е взел ново решение по въпроса за състава на руската делегация на конгреса. Вместо Шувалов за първи пълномощник бил определен княз Горчаков. Реакцията на Бисмарк по повод на това известие била изключително бурна: „Сега всичко се измени. Ние с вас ще си останем приятели на конгреса, но аз няма да позволя на Горчаков отново да ми се качва на раменете и да ме използва като пиедестал!“ Зад театралния изблик на немския канцлер не е трудно да се долови една добре премислена постъпка. Бисмарк бил напълно убеден, че събеседникът му не ще пропусне да доложи на царя за настроенията в Берлин срещу Горчаков.

Около втората половина на май с.г. Шувалов пристига в Лондон, където продължава преговорите със Солзбъри. Естествено, най-трудно било да се постигне споразумение за България. Шувалов направил опит да склони английското правителство към някои отстъпки. Това обаче не му се удало. Напротив, в хода на разискванията по този въпрос Солзбъри чрез редица редакционни поправки се стараел да коригира предишното си предложение за България в още по-неблагоприятен смисъл. Английските условия в това отношение се оказали по-тежки, отколкото изглеждали в началото. Солзбъри настоявал не само за подялба на България и за лишаването на южната ѝ половина от излаз на Бяло море, но се стремял да изтласка колкото може пò на изток западната граница на Южна България. Той предложил нейната западна граница да бъде по линията, която била определена от Цариградската конференция за западна граница на Източна България, т.е. до

р. Искър. А останалата част на югозапад от тази линия съгласно английските условия трябвало да се върне обратно под властта на султана. „Аз се стараех всячески — пише Шувалов — да задържам англичаните в правия път, като постоянно ги заплашвах с Бисмарк. Последният вече знаеше за предявените условия от Англия в началото и само при тези условия се беше съгласил да свика международен конгрес."

По повод на допълнителните уточнения, които направил Солзбъри за българските граници, Милютин пише в дневника си: „Излиза, че Англия предлага линията, която отделя България от Македония (както предложи Андраши), обаче Андраши допускаше България до Егейско море и не искаше разделянето ѝ на две части. Следователно английските условия, на които сега се съгласяваме, са още по-тежки по отношение на България. Единствената ни утеха е, че Англия е съгласна да ни подкрепи по останалите постановления на Санстефанския мир, а най-важното е, че не лишава Черна гора от море и ни отстъпва Батум."

След безуспешните опити да бъдат постигнати някои териториални придобивки за България руското правителство в края на краищата се съгласява с английските искания. По указание от Петербург на 30 май 1878 г. Шувалов подписва тайно споразумение с Англия за ревизия на Санстефанския мир. Споразумението почива върху изложената по-горе компромисна платформа, предварително съгласувана между двете правителства. С това съдбата на Санстефанския мир е фактически предрешена. Предстоящият конгрес в Берлин трябвало само да санкционира и да съгласува между силите съществуващото принципно англо-руско споразумение. Задачата на Берлинския конгрес е да доуточни някои второстепенни неща, като например: да очертае в детайли новите граници, да реши към коя част на България ще се присъедини Софийският санджак, на кого да се даде Варна, какъв да бъде срокът на временното руско управление в България и други спорни въпроси от подобен характер. Тези второстепенни въпроси обаче също не са маловажни. Те дават достатъчно поводи и основания за разногласия

и спорове между великите сили по време на конгресните заседания. Все пак в станалите бурни разисквания на Берлинския конгрес има неща, които будят недоумение. Борбата между представителите на Русия и Англия се води с толкова голямо ожесточение, сякаш между тях не е съществувало никакво тайно споразумение. Както английските, така и руските пълномощници повдигат въпроси, които съвсем ясно и недвусмислено са формулирани в споразумението от 30 май. Такъв е случаят например, когато англичаните започват да оспорват на Русия отстъпката на град Батум, а руската делегация предлага подялбата на България да не бъде хоризонтално по Стара планина, а вертикално, съгласно решенията на Цариградската конференция. И още нещо. Що се отнася до разискванията по т.нар. второстепенни въпроси, буди недоумение фактът, че английската делегация прави постоянно драстични обструкции по най-дребни въпроси, водейки пазарлъци за *всяка ивица българска земя.* Понякога дори става спор за няколкостотин метра. Същата дребнавост забелязваме и в споровете относно срока на временното руско управление. Английската делегация така решително възразява срещу руските искания, сякаш от това зависела съдбата на Англия.

„Заслугата" за тази прекомерно остра конфронтация между представителите на Русия и Англия по време на Берлинския конгрес принадлежи до голяма степен на княз Бисмарк. Става дума за следното:

Още на втория ден след откриването на конгреса в английския вестник „Глоуб" се появява съобщение за тайното англо-руско споразумение от 30 май. Съобщението предизвиква бурно негодувание в Англия срещу правителството. Последното се оказва в деликатно положение. Върху него започват да се сипят упреци, че прави отстъпки на Русия и не отстоява достатъчно британските интереси. Опозицията използва разобличенията, проникнали в печата, и предприема силна атака срещу правителството. В най-тежко положение се оказва министърът на външните работи Солзбъри, чийто подпис

стоял под англо-руското споразумение. Солзбъри дори е готов да си подаде оставката и поемайки вината върху себе си, да освободи правителството от ангажиментите към Русия, произтичащи от сключеното споразумение.

С цел да смекчи поне отчасти неприятните последици от разкритията на вестник „Глоуб", английската делегация в Берлин започва да проявява прекомерно усърдие в своята враждебност към Русия, заемайки най-непримирима позиция.

Разкритията на в. „Глоуб" намират неблагоприятен отзвук и в Русия, където също събуждат недоволство към правителството. Славянофилските политически групировки започват да отправят нападки по адрес на Шувалов, смятайки, че отстъпките на Англия са лично негова инициатива. Това принуждава Шувалов да заеме една по-рязка позиция спрямо Англия на конгреса и по този начин да опровергае, доколкото е възможно, впечатленията от компрометиращите съобщения, проникнали в печата. Изобщо можем да кажем, че разкритията на в. „Глоуб" сериозно затрудняват деловата работа на Берлинския конгрес, предизвиквайки прекомерно напрежение в англо-руските отношения. Както руските, така и английските пълномощници по време на заседанията със своето поведение се стараят по демонстративен начин да покажат, че между Англия и Русия няма тайна предварителна уговорка и че всички въпроси се решават в Берлин при условията на тежка дипломатическа борба.

Случаят с в. „Глоуб" е известен в историческата литература, посветена на Берлинския конгрес. Почти всички автори, които засягат този въпрос, са единодушни в констатацията, че инсинуациите на в. „Глоуб" са дали неблагоприятно отражение върху хода на преговорите по време на конгресните заседания. Същевременно обаче в литературата не е даден отговор на въпроса кой стои зад разкритията на „Глоуб". Обикновено този факт се разглежда като нещо случайно, като една журналистическа инициатива, целяща да предизвика само сензация. Но дали това е така? Ние имаме всички основания да

смятаме, че в случая не става дума за невинна журналистическа сензация. Едва ли може да има колебание, че зад разкритията на „Глоуб" стои не друг, а Бисмарк. Защо нашите съмнения се насочват към немския канцлер? Първо, защото той единствен освен двете заинтересовани страни е знаел за това споразумение, и, второ, защото той единствен е можел да извлече най-голяма полза от въпросната инсинуация.

За англо-руското тайно споразумение от 30 май знаели само няколко души в Петербург и Лондон, които били пряко ангажирани с него. Изключено е да се допусне, че тези хора биха рискували политическата си кариера така лекомислено, издавайки държавна тайна от най-голямо значение за интересите на двете държави. Нека по повод на това да си припомним предупреждението, което прави Шувалов на Бисмарк, посвещавайки го в тайната: „Помолих Бисмарк да пази в най-строга тайна моето съобщение, защото достатъчно е да се появи нещо в печата, и това ще предизвика скандал... Бисмарк обеща, че ще запази тайната, като няма да каже дори на кайзера и Бюлов."

А нека сега да видим кои причини са накарали Бисмарк да не изпълни даденото обещание. Както вече имахме възможност да се убедим, немският канцлер посреща известието на Шувалов за тайното споразумение между Англия и Русия с голяма изненада и явно раздразнение. Шувалов специално подчертава този момент: „Бисмарк остана крайно удивен от умереността на Англия... Лицето му издаваше едва скрито разочарование."

Изобщо немският канцлер е много разтревожен от факта, че руското правителство противно на съветите и препоръките от Берлин за споразумение с Виена е предпочело да се договори с Англия. Още по-обезпокоително е това, че руското правителство преговаря с Англия без германско посредничество. Всичко това се сторило на Бисмарк твърде опасно и подозрително. Той съзира в тези действия на Русия познатия стремеж на Горчаков за елиминиране на Германия дори с

цената на големи жертви. Впрочем подозренията на немския канцлер са съвсем основателни. Отдавайки предпочитанията си към споразумение с Англия, презумпцията на Горчаков е именно такава — да се ограничи до известна степен ролята на Германия, международният престиж на която според него застрашително нараствал. Съвсем не е случайно, че Горчаков отказва преговорите с Лондон да се водят чрез посредничеството на Бисмарк.

И така, немският канцлер преценява англо-руското тайно споразумение като един дипломатически неуспех за Германия. Преди всичко това споразумение е в пълно противоречие с основното тактическо изискване на Бисмарк за поддържане на постоянен конфликт между Петербург и Лондон по Източния въпрос. Но най-страшното е, че в споразумението явно се отразява антигерманската насоченост на Горчаковия политически курс. Във въображението на Бисмарк отново пропълзяват призрачните очертания на една коалиция срещу Германия. Наистина той е уведомен за това споразумение, но му е отнета възможността отблизо да следи англо-руските преговори, така както дотогава държал под контрол австро-руските.

Всичко това принуждава Бисмарк да предприеме незабавни контрамерки, за да парира в зародиш евентуално по-нататъшно сближение между Лондон и Петербург. За тази цел той отново използва своя стар изпробван специалитет — интригата. Така се появява на бял свят сензационното съобщение във в. „Глоуб“ от 14 юни 1878 г., което блестящо изпълнило предназначението си.

Впрочем и по време на самия конгрес в качеството си на председател Бисмарк умишлено предлага такава процедура на деловите заседания, че споровете между Русия, от една страна, и Англия и Австро-Унгария, от друга, да бъдат безкрайни и нерезултатни. От такива именно съображения е продиктувано решението спорните въпроси да бъдат обсъдени в частни заседания от комисия с участието на представители от трите най-заинтересовани страни: Русия, Англия и Австро-Унгария. Така Бисмарк изправя руския пълномощник граф Шувалов сам да се съпротивлява срещу представителите на

Англия и Австро-Унгария. „Тези заседания — пише Шувалов — бяха непоносими за пълномощника на Русия. Аз... трябваше да се браня по цели часове от Лорд Биконсфилд и лорд Солзбъри, от една страна, и от граф Андраши и барон Хаймерле — от друга. Това положение бе непоносимо. Неведнъж предупреждавах княз Бисмарк, че ще се откажа и че моля да се внесе обсъждането на тези въпроси в общото събрание...“

Трябва да изтъкнем обаче, че не само инсинуациите на германската дипломация са причина за политическото напрежение, съпътстващо заседанията на Берлинския конгрес. В това отношение много допринася и самата английска делегация, която също има интерес да усложнява колкото може повече нещата, преследвайки определена цел. През цялото време на заседанията Дизраели-Биконсфилд тероризира конгреса със своето арогантно и предизвикателно отношение спрямо руските представители. По най-дребни поводи той шантажира, че ще напусне Берлин и ще провали конгреса. Оспорвайки всяко руско предложение, английската делегация се стреми да привлече около себе си пълномощниците на Франция и Австро-Унгария, а същевременно да създаде затруднения за Бисмарк, като го постави в деликатно положение между Виена и Петербург. Особено старание полага английската делегация да спечели на своя страна Австро-Унгария. Още на 6 юни, т.е. една седмица преди конгреса, е подписано тайно споразумение между Англия и Австро-Унгария за съвместни и съгласувани действия на конгреса срещу Русия. По силата на това споразумение Андраши се задължил безрезервно да поддържа английските атаки срещу Русия, в замяна на което му била обещана подкрепа по въпроса за присъединяването на Босна и Херцеговина към Австро-Унгария.

Изобщо обстановката на Берлинския конгрес е крайно неблагоприятна за Русия. Логично би било да очакваме, че при тези обстоятелства руската делегация ще бъде принудена да прави нови допълнителни концесии и отстъпки на Англия както по основните, така и по второстепенните въпроси. Или, с други думи, съвсем логично би било да предположим,

че ожесточените английски атаки срещу Русия по време на конгреса имат за цел да извоюват нови отстъпки от Петербург, надхвърлящи условията на споразумението от 30 май. А може да допуснем, че английската делегация е целяла само да наложи своите искания при решаването на всички останали, т.нар. второстепенни въпроси. И като имаме предвид политическото надмощие на английската делегация на конгреса – това, че тя се е ползвала от поддръжката на френските и австро-унгарските представители, — би следвало да очакваме, че Англия постига целите си. Ако обаче внимателно анализираме решенията на Берлинския конгрес, ние с изненада ще констатираме, че в общи линии английското правителство остава вярно на тайното англо-руско споразумение, т.е. че конгресните решения по основните въпроси почти с нищо не надвишават рамките на споразумението от 30 май. А що се отнася до другите, т.нар. второстепенни въпроси, Русия успява почти във всички случаи да наложи своите становища. Този факт буди голямо недоумение, защото излиза, че яростните атаки на английската дипломация не довеждат до някакви съществени резултати въпреки английското политическо превъзходство и затрудненото положение на Русия.

Недоумението ни още повече нараства, като имаме предвид факта, че след конгреса Дизраели-Биконсфилд триумфално се завръща в Лондон със самочувствието, че е постигнал голяма дипломатическа победа. Всичко това ни подсказва, че в драматичните схватки с Русия по време на Берлинския конгрес английската дипломация е преследвала някакви други, много по-значими цели, които са били постигнати независимо от обсъжданите делови въпроси и взетите решения. А за това, каква е била тази цел, научаваме от самия Дизраели. В една своя реч през 1880 г. във връзка с парламентарните избори в Англия, давайки отчет за външнополитическата дейност на правителството, той между другото заявява: „Нашата първа и най-важна цел на Берлинския конгрес беше да строшим врата на Съюза на трите императори – да го направим невъзможен завинаги. Тази наша цел е напълно постигната, макар това да не се вижда в протоколите на конгреса."

Всъщност Дизраели действа точно в духа на традиционната английска политика. Английската външнополитическа стратегия винаги се заключава в това да не допусне изграждането на една политическа агломерация на континента с участието на две или повече велики сили, което би нарушило европейското равновесие и би застрашило британските интереси. Поради тази причина още с възникването си обединена Германия предизвиква голяма загриженост в Лондон. Съвсем не е случайно, че Дизраели изпитва голяма ненавист към Бисмарк. Още когато става министър-председател през 1874 г., по повод на Френско-пруската война Дизраели заявява: „Тази война въплъщава в себе си всички елементи на германската революция през последното столетие. Ние виждаме пред нас един нов свят..., един непознат обект, една опасност. Европейското равновесие е напълно разрушено и Англия е тази, която най-болезнено ще понесе неприятните последици от настъпилата промяна в Европа." Създаденият впоследствие от Бисмарк Съюз на трите императори потвърждава опасенията в Лондон и още повече засилва тревогата край Темза. От този момент Дизраели поставя като основна стратегическа задача във външната политика на възглавяваното от него правителство да торпилира на всяка цена Съюза на трите императори. Това именно той до голяма степен успява да постигне на Берлинския конгрес. Напрегнатата политическа атмосфера, която английската делегация съзнателно поддържа в Берлин, има точно такава тактическа цел. Не един път Дизраели споделя пред своите приближени, че за британските интереси не е от толкова голямо значение къде точно ще минава българската граница. Без особено значение е също и това, на кого ще принадлежи Варна или Софийският санджак. Но много важно е в дискусиите по тези въпроси да се получи така, че да бъде посято семето на раздора между силите от Съюза на трите императори.

Както виждаме, следователно Берлинският конгрес се превръща във фокус, в който се кръстосват по най-невероятен начин сложните и противоречиви интереси на великите сили. Конгресът протича под знака на голямата политика, а Източният въпрос – централната тема на дневния ред, се оказва само повод, само една част от общия комплекс на световните проблеми. Всяка от силите разиграва сложни политически комбинации, насочени към решаването на глобални стратегически задачи в зависимост от интересите си. На практика се получава така, че деловите конгресни заседания се превръщат в емоционални театрални зрелища за прикритие на истинските цели и намерения, за залъгване на народите, чиято участ е предмет на решаване. Почти всички въпроси, които трябвало да бъдат обсъдени и решени на конгреса, са били предварително решени чрез тайни двустранни спорazумения или задкулисни преговори на четири очи в кулоарите на конгреса. Не случайно турските делегати в Берлин с изненада констатират, че всичко е решено, без някой да ги пита. Когато те правят опит да изразят своето мнение по някои въпроси, Бисмарк с безцеремонна откровеност троснато им заявява: „Ако вие си въобразявате, че конгресът се е събрал заради Турция, дълбоко се заблуждавате. Санстефанският договор би останал така, както бе изработен, ако не засягаше някои въпроси, които интересуват Европа."

Няколко години по-късно, коментирайки германската позиция на Берлинския конгрес, със същата откровеност Бисмарк пише до своя държавен секретар: „Когато решихме да свикаме конгреса през 1878 г., ние съвсем нямахме предвид интересите на България, а се ръководехме изключително от нашите интереси. А, както е известно, нашите интереси тогава налагаха да се съобразим с желанията на Русия... За Германия няма абсолютно никакво значение дали България ще е малка, или голяма. Дори в границите си от Сан Стефано тя не би представлявала някакво неудобство за нас."

Нека видим сега по-конкретно каква е позицията на немския канцлер в хода на Берлинския конгрес. Веднага трябва

да изтъкнем, че тя е подчинена изцяло на същите тактически изисквания, които определят политиката му и в предходния етап от развоя на източната криза. Уточнявайки тактиката на германската дипломация, Бисмарк я формулира по следния лаконичен начин: „На конгреса ние ще гласуваме с Русия по българския въпрос, с Австро-Унгария – за Босна и Херцеговина, и с Англия – за о. Кипър." Тази формула е в пълно съответствие със стария план на канцлера за подялба на Османската империя между силите съперници. През цялото време на конгреса Бисмарк неотклонно се придържа към тази тактика и всички негови действия са подчинени на нея.

В литературата, посветена на Берлинския конгрес, са изказани най-разнообразни мнения. Повечето автори застъпват схващането, че Бисмарк определено е отдал своите предпочитания в полза на Австро-Унгария, преориентирайки се окончателно към сближение с Виена. Това становище обаче не е обосновано. Наистина Бисмарк обещал на Андраши, че ще подкрепи искането му за анексия на Босна и Херцеговина, а впоследствие изпълнил обещанието си. Но с това фактически се изчерпва благоразположението на немския канцлер към Австро-Унгария. Общо взето, можем да кажем, че по време на конгреса Бисмарк се отнася резервирано към Андраши. Последният забелязва това и реагира твърде болезнено. В своите доклади от Берлинския конгрес до императора Андраши неведнъж с ревност отбелязва, че Бисмарк дори не скрива предпочитанията си към Русия и благосклонното си отношение към Александър II. На 26 юни 1878 г. например в своя секретен доклад до Франц Йосиф Андраши съобщава: „Бисмарк е настроен във висша степен антитурски и изцяло се намира под влиянието на Шувалов." Във връзка с песимистичните доклади на Андраши относно поведението на Бисмарк Франц Йосиф отговаря на своя пълномощник в Берлин следното: „Както личи от докладите Ви, Вашите отношения с Бисмарк са твърде хладни. Неговото държание ми се струва прекалено пруруско."

За отношението на Бисмарк към Андраши по време на Берлинския конгрес интерес представляват впечатленията на италианския пълномощник граф Луиджи Корти. В спомените си Корти пише: „Княз Бисмарк показа учудваща енергия за спасяването на мира... Най-строго и дори заплашително той се отнасяше спрямо турците... Той и тогава симпатизираше най-много на Русия, въпреки че не искаше да се раздели с Андраши... Веднъж, след едно от заседанията, Бисмарк се изказа със саркастична ирония по адрес на граф Андраши. Ставаше дума за това, че, от една страна, Андраши иска анексирането на Босна и Херцеговина, а, от друга, се мъчи това да стане някак тъй, уж по настояване на Европа. По този повод немският канцлер ми каза: „Виждате ли, графе, онова печено гълъбче, сочейки с пръст Босна на картата, Австрия иска да го глътне, но чака то самò да хвръкне в устата ѝ. Но и това не е достатъчно — трябва някой да ѝ отвори устата насила."

Впечатлението, че на Берлинския конгрес Бисмарк е ориентиран към Виена, може би се дължи на факта, че Австро-Унгария е сравнително по-облагодетелствана, получавайки по-голяма плячка благодарение на активното немско съдействие. А, напротив, Русия е чувствително ощетена с ревизията на Санстефанския договор и орязването на България, което автоматично също се приписва като „заслуга" на немския канцлер. Подобно впечатление е явно погрешно. Добре известно е, че Бисмарк бил прекалено щедър, когато ставало дума да предлага чужди владения и специално султанските. Той е готов да раздаде великодушно земите на Османската империя с еднаква отзивчивост към Петербург и Виена. Нека си припомним неговия план за подялба на Балканите между Австро-Унгария и Русия, при която Австро-Унгария трябвало да получи западната, а Русия — източната половина. Бисмарк няма нищо против Русия да има влияние над цяла България в нейните санстефански граници, а дори допуска тя да контролира и Цариград. И ако това не е могло да се осъществи, то се дължи единствено на несъгласието и противодействието от страна на главните съперници на Русия — Англия, Австро-

Унгария, а отчасти и Франция. Следователно, когато мерим благосклонността, проявена от германското правителство на Берлинския конгрес към двамата му партньори, трябва да изхождаме не от размера на плячката, която Бисмарк е готов да им предостави, а преди всичко от степента на неговите усилия, необходими, за да задоволи исканията на Виена и Петербург. Разглеждайки нещата в такъв аспект, трябва да кажем, че за немския канцлер не представлява никаква трудност да удовлетвори претенциите на Австро-Унгария за анексия на Босна и Херцеговина. Известно е, че по този въпрос виенският кабинет постига предварително съгласието на Лондон и Петербург чрез тайни споразумения. Единствено Високата порта и Италия правят опит да възразят, но техните възражения, естествено, не представляват никаква пречка. Така че Бисмарк сравнително лесно изпълнява обещанието си за подкрепа на Австро-Унгария по въпроса за анексията на Босна и Херцеговина.

Доста по-различно стоят нещата, що се отнася до поддръжката, която немският канцлер обещава на Русия по българския въпрос. Съгласно тактическата формула на Бисмарковата дипломация Германия трябвало да гласува на Берлинския конгрес с Русия именно по въпросите, засягащи България. А тези въпроси, както знаем, съставляват поначало ядката на спора между Русия, от една страна, и Англия и Австро-Унгария — от друга. Точно по тези въпроси стават най-оживени дебати на конгреса. Действайки според предварително набелязаната тактическа програма, въпреки създалата се сложна политическа обстановка на конгресните заседания Бисмарк подкрепя руските искания по всички спорни въпроси относно България. Фактически именно благодарение на активното съдействие на немския канцлер като председател на конгреса руската делегация успява да се пребори с яростното противодействие на английските и австро-унгарските пълномощници, налагайки своите искания и предложения по почти всички т.нар. второстепенни въпроси, които не са фик-

сирани в англо-руското тайно споразумение от 30 май и трябвало да бъдат уточнени и решени на конгреса.

Най-напред Бисмарк оказва съдействие на руската делегация по един съществен процедурен въпрос относно това, как да бъдат вземани конгресните решения. Английските пълномощници настояват решенията по отделните въпроси да се вземат с мнозинство. Смисълът на това предложение е Англия да си осигури предимство пред Русия, защото за английската делегация никак не е трудно да постигне мнозинство при гласуванията. Руската делегация обаче се възпротивява на това предложение, настоявайки решенията на конгреса да се вземат само с пълно единодушие. Бисмарк подкрепя руското становище, заявявайки, че конгресът не е съдебна зала и не може въпросите да се решават с гласуване, защото при това положение мнозинството щяло винаги да диктува волята си над малцинството. Конгресът приема руското предложение.

Голям спор възниква относно Софийския санджак – дали да бъде към Княжество България, или към Източна Румелия. В англо-руското споразумение по този въпрос се казвало, че Княжество България ще се простира „между Дунав и Стара планина". Тази формулировка дава основание на английската делегация да твърди, че Софийският санджак, намирайки се южно от Балканския хребет, следва да принадлежи към Източна Румелия. Руската делегация настоява Софийският санджак да остане в Княжество България. Бисмарк се намесва в спора на страната на Русия. Той съветва Шувалов да се позове в аргументацията си по този въпрос на труда на немския учен-геолог Хохщетер, според когото Ихтиманските възвишения на югоизток от София по своя минерален състав не се различават от скалната маса на Балкана и по силата на това обстоятелство Софийската област можела да се смята за част от пространството между Дунав и Стара планина. Шувалов възприема съвета на немския канцлер и мотивира руското искане по този начин. Английските пълномощници продължават обаче упорито да възразяват. Тогава Бисмарк се намесва енергично в полза на руското искане. По негово настоя-

не е решено Софийският санджак да остане към Княжество България.

Много спорове стават за Варна. Те са предизвикани от турската делегация, която иска Варна да остане под властта на Турция. Англо-руското споразумение не предвиждало нищо по този въпрос, но дотолкова, доколкото градът се намира между Дунав и Балкана, той автоматично влизал в територията на българското княжество. Турската делегация поискала от Англия териториална компенсация заради окупацията на о. Кипър по силата на подписаното тайно англо-турско споразумение. Турските пълномощници предявяват дори още по-големи претенции, като искат територията на Княжество България да бъде ограничена на изток до р. Янтра. Солзбъри не се съгласил с това искане, изтъквайки, че това е невъзможно поради постигнатата вече уговорка с Русия. Той обаче се съгласява да подкрепи турските претенции за Варна. От своя страна Австро-Унгария също обещавала на турските делегати, че ще подкрепи техните искания за Варна, ако Турция се съгласи да отстъпи на Хабсбургската империя освен Босна и Херцеговина още Новопазарската област между Сърбия и Черна гора. Така турската делегация успява да си осигури поддръжката на Лондон и Виена по въпроса за Варна. По силата на това задкулисно споразумение английската делегация предлага на конгреса град Варна заедно с неговия хинтерланд да остане под властта на султана. Естествено, руският пълномощник решително възразява срещу това неочаквано предложение, което е в разрез с англо-руското споразумение. По този въпрос започват нескончаеми спорове. Накрая Шувалов е принуден да се обърне за съдействие към Бисмарк. На 27 юни късно вечерта немският канцлер неочаквано се явява в резиденцията на турската делегация, облечен в параден мундир и с каска, което придава официален характер на визитата и го прави по-внушителен. Той отправя към турските дипломати следния строг ултиматум: Варненската крепост трябва незабавно да бъде предадена на Русия. Това трябва да стане в най-кратък срок. Варна е безвъзвратно загубена

за Турция и ако турските делегати продължават да упорстват по този въпрос, те само ще навредят още повече на своята кауза. След този доста груб ултиматум турската делегация се отказва от искането си и въпросът за Варна е решен в благоприятен за Русия смисъл.

Друг въпрос, който събужда много остри пререкания на конгреса между Англия и Русия, се отнася до статута на Южна България. Английската делегация се старае всячески да сведе до минимум автономията на споменатата област. В този смисъл английските пълномощници предлагат дори да се промени името на областта, така че да се заличи всичко, което би напомняло, че тя е част от България. По такъв начин е лансирано предложението Южна България да се нарича Източна Румелия. Освен това английските представители настояват Източна Румелия да бъде под пряката власт на султана, който да има право да държи там войска и да се грижи за защитата на нейните морски и сухопътни граници. В най-общи линии английските предложения са в духа на англо-руското тайно споразумение. Руската делегация обаче се старае при конкретното решаване на въпроса да постигне максимални придобивки с оглед възможната по-голяма автономия на Южна България. Бисмарк подкрепя руското становище. На пленарното заседание той заявява, че в качеството си на германски представител не може да остане неутрален по този въпрос. Инструкцията, която получил от кайзера, изрично го задължавала да направи всичко необходимо, за да се осигурят на християните поне онези права, които произтичат от решенията на Цариградската конференция. Според него е недопустимо в Източна Румелия, където населението е християнско, да има войска от мюсюлмански произход. А по силата на обстоятелствата турската войска винаги е била и щяла да си остане мюсюлманска. Затова Бисмарк заявява, че посреща руските поправки към английските предложения със съчувствие и ще съжалява, ако те не бъдат приети от конгреса.

Спор възниква и по въпроса за начина, по който трябвало да бъде избран българският княз. Английските представите-

ли искат този въпрос да се решава чрез гласуване с мнозинство. Руската делегация, напротив, предлага изборът на княз да става с единодушното съгласие на всички велики сили. Солзбъри възразява срещу руското предложение под предлог, че щяла да настъпи анархия, вследствие на която изобщо да не може да се избере княз на България. Бисмарк се намесва в спора, като подкрепя руското становище. Той отговаря на Солзбъри, че е възможно да възникнат мъчнотии при избора на български княз, но конгресът не може да предотврати всички евентуални опасности на бъдещето. По негово настояване е решено българският княз да се избере със съгласието на всички велики държави.

Особено остри спорове стават във връзка със срока на руското временно управление в България. Английската и австро-унгарската делегация излизат със съгласувано общо становище, според което предвиденият от Санстефанския договор двегодишен срок на руската окупация в България трябвало да се съкрати до шест месеца. Шувалов остро възразява на това предложение. Руската делегация е готова да отстъпи от постановленията на Санстефанския договор по този въпрос, но категорично отказва да се съгласи с минималния срок от шест месеца. Бисмарк се солидаризира със съображенията на Шувалов и изразява готовност да гласува за приемане на руските предложения. В изказването си по този повод той изтъква, че съществуват големи трудности в устройството на една нова държавна институция, което налага да се предвиди по-продължителен срок. Поради това „аз смятам — казал Бисмарк, — че едно продължение на срока на руската окупация в България е съвсем уместно и необходимо. Германското правителство поддържа това руско предложение, без да уточнява срока на окупацията.“ След станалите оживени дискусии по този въпрос Бисмарк в качеството си на председател съобщава, че Германия и Италия се обявяват в подкрепа на руските предложения, а Австро-Унгария е готова да се присъедини към тях. Във връзка с това той апелира към Англия и Франция да не възразяват срещу руското становище. В края

на краищата конгресът приема компромисно решение – срокът на временното руско управление в България да продължи девет месеца след подписването на Берлинския договор.

Освен около проблемите, свързани с България, руската делегация прибягва до съдействието на немския канцлер по още два първостепенни въпроса, които възникват неочаквано на конгреса, предизвиквайки голяма тревога в Петербург. Става дума за внезапния отказ на английската делегация да отстъпи Бесарабия и Батум на Русия, както било предвидено в тайното англо-руско споразумение. Отказът на Англия да изпълни дадената дума се обяснява със споменатото съобщение във в. „Глоуб“. На пленарното заседание Дизраели възразява срещу присъединяването на Бесарабия към Русия под предлог, че това щяло да затрудни свободното търговско корабоплаване по Дунав. Сериозно обезпокоени от изказването на английския премиер, руските представители алармират Бисмарк, искайки незабавно неговото застъпничество. Немският канцлер се отзовава на молбата. Той заявява в изказването си на конгреса, че споделя мислите на Биконсфилд, що се отнася до свободното корабоплаване по Дунав, но не вижда никаква връзка между този въпрос и връщането на Бесарабия към Русия. Според него връщането на Бесарабия в лоното на руската империя е отдавна назряла необходимост. Това щяло да заздрави още повече Парижкия мир от 1856 г., защото ще бъде премахната една несправедливост, която засягала честта на руския монарх. „Аз се страхувам — добавя Бисмарк, — че ако ние откажем да удовлетворим историческото право на Русия спрямо Бесарабия, рискуваме да осъдим на нетрайност решенията на сегашния конгрес... Делото на конгреса не може да бъде трайно, ако една велика сила, каквато е Русия, бъде уязвена в нейното достойнство... Ето защо аз изцяло подкрепям мнението на княз Горчаков и настоявам още днес да сложим край на този въпрос.“ Във връзка с въпроса за Бесарабия на конгреса възникват трудности и от румънска страна. Окуражени от английската подкрепа, румънските делегати в Берлин протестират срещу предаването на

Бесарабия на Русия и отказват да се съгласят с предложените им териториални компенсации в Добруджа. По повод на това Бисмарк се среща с Братиану, на когото казва, че Румъния трябва на всяка цена да се споразумее с Русия за отстъпването на Бесарабия. На пленарното заседание в речта си той заявява: „Ние ще бъдем доволни, ако Румъния се съгласи с предложените ѝ компенсации в замяна на Бесарабия... Колкото и големи да са нашите симпатии към Румъния, чийто крал произхожда от фамилията на германския император, аз не мога да постъпя другояче освен в името на общата полза.“

Много по-труден за уреждане се оказва обаче въпросът за Батум. Англичаните проявяват неочаквано голяма непримиримост. Солзбъри заявява, че се отказва от подписа си под англо-руското споразумение и че е готов дори да си даде оставката. Положението става твърде критично. Разтревожен, Шувалов се обръща към Бисмарк и му казва, че е дошъл моментът, когато германското правителство трябва на дело да даде доказателства за обещаната подкрепа. Бисмарк се съгласява да услужи. Той веднага се явява пред Дизраели в Кайзерхоф (резиденцията на английската делегация) и в твърде категорична форма заявява, че Германия ще смята нарушението на англо-руското споразумение от 30 май от английска страна за нелоялна постъпка спрямо Германия. Защото, добавил канцлерът, само при това условие германското правителство се е съгласило да свика Берлинския конгрес и да участва в него. Намесата на Бисмарк дава резултат. Както отбелязва Шувалов, само два часа след неговото посещение в Кайзерхоф английската страна отстъпила по въпроса за Батум и инцидентът бил ликвидиран.

Изтъкнатите по-горе примери за оказаното на Русия съдействие от страна на Бисмарк показват, че Андраши има известни основания, когато ревнува немския канцлер, подозирайки го в предпочитания към Петербург. С подобни впечатления остават в Лондон, Париж, Рим, Цариград и Букурещ. Италианският дипломат Криспи например пише: „Единстве-

ната грижа на Бисмарк по време на конгреса беше да подкрепя руските интереси, стараейки се по този начин да спечели благодарността на Петербург. Англия получи Кипър, Франция – Тунис, Австрия – Босна и Херцеговина, а Италия – нищо.“ На 22 юни 1878 г., т.е. по време на конгреса, Солзбъри в едно писмо отбелязва: „Съвсем очевидно е, че Германия проявява повече склонност към Русия, но се стреми да запази мира.“ Английският посланик в Цариград Лейард, когато научава за решенията на конгреса и поведението на Бисмарк, реагира бурно: „Русия спечели всичко, дори повече, отколкото очакваше, само с помощта на Германия. Интересите на Англия и на останалите сили сякаш нямаха никакво значение за Бисмарк и бяха просто пожертвани от него.“ Цялата френска преса и на първо място в. „Журнал де деба“ в дните към края на конгреса отправят остри упреци по адрес на френските пълномощници в Берлин, че се оставили да бъдат изиграни от Бисмарк, който действал в полза на Русия. Румънският крал Карол в спомените си отбелязва: „По всички точки от българския въпрос Русия бе подпомогната от Бисмарк... За съжаление германското правителство се отнесе зле с Румъния, отдавайки недвусмислено предпочитанията си към Петербург.“

А сега нека видим как е оценена ролята на германската дипломация по време на Берлинския конгрес в Петербург. В спомените си по-късно Шувалов пише: „На конгреса аз постигнах санкционирането на всички съществени точки, които се съдържаха в дадените ми инструкции от императора... Това аз постигнах до голяма степен с помощта на Бисмарк... Бисмарк председателстваше с известна военна строгост, но всички бяха доволни от него.“

Непосредствено след конгреса, на 22 юли, германският шарже д'афер в Петербург Берхем докладва на Бюлов: „Днес разговарях с Шувалов, който от името на императора и от свое име изказа сърдечна благодарност за помощта, която Бисмарк е оказал на руската делегация по време на конгреса. Той подчерта, че без помощта на Германия Русия е щяла да

стигне до гибелна война. Бисмарк винаги му се притичвал на помощ в най-критичните минути за преодоляване противодействието на Англия и Австро-Унгария. Шувалов добави, че по всички възлови въпроси германското правителство е гласувало с Русия.“

Под различна форма и други висши руски държавници, общо вето, също изразяват своето задоволство от решенията на конгреса и от съдействието на Германия. Между тях са великият княз Константин Николаевич, Милютин, Жомини, Гирс, а дори и Горчаков. Така например на 23 юли Берхем докладва, че Горчаков лично изразил пред него благодарност за германската подкрепа специално по въпроса за Батум. Няколко дни по-късно Берхем съобщава: „Гирс изрази пред мен надежда, че Русия ще може отново да разчита на германската помощ, което означава, че той също признава нашето съдействие на конгреса.“

Веднага прави впечатление, че доволни от решенията на конгреса са главно онези политически дейци в Петербург, които застъпвали преди това тезата за малка война и умерен мир. Към тях впоследствие се присъединява и царят. Решително осъждат резултатите от Берлинския конгрес: царицата, престолонаследникът, Игнатиев, част от военните начело с генерал Анучин и цялата славянофилска политическа групировка, която доминира в хода на Руско-турската война. Още докато заседава конгресът в Берлин, а особено след това, тази политическа групировка разгръща мощна кампания срещу правителствената политика на компромиси и отстъпки пред западните сили, в защита на резултатите от войната и Санстефанския договор. Тази кампания постепенно набира инерция и все повече се разраства, създавайки силно обществено мнение в страната. На дневен ред изниква въпросът: кой е виновен за унищожаването на Санстефанския мир и за печалните последици от победоносната война? Погледите на обзетата от бурни политически страсти публика се насочват към Бисмарк и към политиците дипломати, т.е. към самото руско правителство начело с Горчаков. При тази напрегната поли-

тическа атмосфера, когато славянофилската партия отново добива надмощие и преминава в настъпление, всяка от уличените във вина страни предприема контрамерки, за да парира обвинението, като го насочи в желаната посока.

Както Бисмарк, така и Горчаков още преди това са съвсем наясно, че след Берлинския конгрес непременно ще имат големи неприятности с ентусиазираната славянофилска партия в Русия. Затова и двамата своевременно обмислят някои профилактични мерки, за да отклонят острието на бурните атаки в посока към съответния политически противник, т.е. Горчаков срещу Бисмарк, а Бисмарк — срещу Горчаков.

Да видим най-напред как реагира руското правителство и лично Горчаков. По своята същност решенията на Берлинския конгрес са точно в духа на Горчаковата теза за малка война и умерен мир. Наистина руското правителство полага максимални усилия да спаси каквото може от Санстефанския договор и успява да постигне това дотолкова, доколкото позволява сложната политическа обстановка. Във всеки случай обаче постигнатото на Берлинския конгрес напълно отговаря на предварително набелязаната цел с оглед интересите на Русия в глобален външнополитически мащаб. Нека си припомним думите на Жомини до Гирс от 30 юни 1878 г.: „Ако ние успеем да получим Бесарабия и Батум, това ще бъде достатъчно да сме доволни от Берлинския конгрес въпреки ревизията на Санстефанския договор."

В същия смисъл са и разсъжденията на Горчаков: „Подписвайки Санстефанския мир, ние се оказахме в крайно тежко положение. Русия трябваше да пролива отново потоци кръв в името на човеколюбиви цели. Веднага се намериха войнствени съветници, които твърдяха, че било позорно за победителя да се остави други да му налагат волята си, че може и трябва да воюваме с книжни пари, че Англия е слаба, а Австрия няма да посмее да воюва, и т.н. За щастие руското правителство не се поддаде на тази агитация. С Англия сключихме конвенцията, която доведе до Берлинския конгрес. От областта на филантропията решението на въпроса се пренесе

на единствено правилната политическа почва. Последваха остри упреци срещу дипломатите, които със своята неспособност и отстъпчивост унищожавали плодовете на победата. Но следва да признаем, че ако е трудно да се запази умереност в тържеството, то още по-трудно е, когато си направил погрешна стъпка, да се върнеш на верния път."

Както виждаме, Горчаков съвсем недвусмислено преценява Берлинския конгрес като „връщане на верния път". Следователно дотолкова, доколкото Горчаков е доволен от резултатите на конгреса, той е доволен респективно и от съдействието на Бисмарк. Затова не е чудно, че непосредствено след конгреса Горчаков и неговите съмишленици от руското държавно ръководство, включително и царят, изразяват своята благодарност на германското правителство. Тяхната благодарност обаче се изказва някак скришом, на четири очи, само пред германските дипломати, без публична гласност. В същото време Горчаков прави опит да отклони от себе си недоволството на общественото мнение, като се присъединява към него и извлича полза от него. Затова той по време на конгреса в Берлин, под претекст на здравословни причини и на преклонната си възраст, не взема активно участие в деловата работа, предоставяйки всичко на Шувалов. Това му помага да не бъде така пряко ангажиран с взетите на конгреса решения. Минавайки постепенно на страната на недоволните, Горчаков се старае съвсем съзнателно да насочи гнева на руското обществено мнение срещу Бисмарк и Германия. Така той се надява, че ще успее да охлади прогерманските настроения в руското държавно ръководство и да парира домогванията на Бисмарк към промяна на руския външнополитически курс в угода на Германия. Следвайки тази именно тактика, още на Берлинския конгрес, а и след това Горчаков съзнателно насърчава и дори понякога сам допринася за размаха на недоволството от конгреса, насочвайки умело стрелите срещу Бисмарк, без обаче да пощади и Шувалов, който е добре известен като личен приятел на немския канцлер и като поддръжник на идеята за ориентация на Русия към съюз с Герма-

ния. За доказателство на горното твърдение би могло да ни послужи следното писмо на Радовиц от 23 юли с.г. до държавния секретар Бюлов: „Ние се надяваме, че мирът през последните два дни бе обезпечен. Бисмарк полага невероятни усилия в това отношение и само на него трябва да благодарим, че се стигна до споразумение. Но още отсега се вижда, че от руска страна получаваме малко признание. Започват да се появяват слухове, че уж Русия е претърпяла поражение на конгреса, а ние сме били виновни за това. Като че ли само от нас зависи признаването на Санстефанския мир и присъединяването на всички земи към Русия. В основата на тия слухове стои княз Горчаков. Той гледа да стовари всичката вина за неудачите на конгреса върху Шувалов и респективно върху Бисмарк." От своя страна Бюлов на 24 юни пише до немския посланик в Петербург Швайниц: „Задачата на Шувалов е много тежка. Ние сме единствените, които го подкрепяме, а Горчаков се занимава само с интриги срещу нас."

А сега да видим как Бисмарк от своя страна реагира срещу заплахата да навлече срещу себе си гнева на руската славянофилска партия, или по-точно как възнамерява да се възползва от нейния гняв в борбата против Горчаков. Както вече бе изтъкнато, още далеч преди Берлинския конгрес немският канцлер предвиждал, че унищожаването на Санстефанския договор неизбежно ще възбуди бурното недоволство на онези политически сили в Русия, които започват и водят войната, стремейки се към радикално решение на Източния въпрос чрез пълна победа и блестящ мир. С оглед на това едно от най-важните изисквания на неговия тактически план в хода на мирните преговори след Руско-турската война е да се възползва от недоволството на славянофилската партия за разправа с Горчаков, компрометирайки го пред руската общественост като главен виновник за унищожаването на Санстефанския мир. Или, с други думи, Бисмарк възнамерява, както не един път преди това, да се възползва от стихията на славянофилското движение за целите на своята политика.

Как постъпва Бисмарк за реализирането на своя план? На Берлинския конгрес, чиито резултати предварително са в основни линии предрешени чрез англо-руското тайно споразумение от 30 май (а това споразумение е, както знаем, дело преди всичко на Горчаков), Бисмарк се запретва с усърдие да помага на руската делегация по т.нар. второстепенни въпроси, чието решаване не изменя нещата по същество, т.е. при всички случаи Русия щяла да инкасира един дипломатически неуспех. За този неуспех Бисмарк не може да носи вина, защото той демонстративно дава доказателства за добра воля, отзовавайки се на всяка молба от страна на Шувалов. „Нека някой ми посочи — хвалел се Бисмарк по-късно — поне едно руско искане, което аз да не съм подкрепил." И наистина трябва да признаем, че той помага на Шувалов, и то по един твърде драстичен начин, така че всички да забележат, а най-вече да забележат това царят и руските държавници. Не е случайно, че в Лондон, Виена, Париж, Рим, Цариград, Букурещ и навсякъде констатирали проруските настроения и действия на Бисмарк. От своя страна руските държавници, особено пък тези, които участват в делегацията на Берлинския конгрес, също не могат да не забележат и да не признаят този факт. Затова веднага след конгреса повечето от руските правителствени ръководители, включително и Горчаков, са принудени да изразят благодарност на немския канцлер. Последният отдава голямо значение на това обстоятелство. Немският шарже д'афер в Петербург получава специална инструкция внимателно да следи и съобщава кои руски държавници и по какъв начин изказват признателност за германското съдействие на конгреса. Самият Бисмарк публично афишира доста самодоволно и по драстичен начин заслугите си към Русия на конгреса. В една своя реч пред Райхстага по-късно той заявява: „На Берлинския конгрес аз подкрепях буквално всяко руско искане, което ми ставаше известно. В най-критичните моменти аз заставах винаги на руска страна... и действах така, сякаш бях четвъртият руски делегат на конгреса... Дори накрая си мислех: жалко, че вече имам най-високите руски ордени,... иначе щях не-

пременно да ги получа сега. Без шега ще кажа, че с поведението си заслужавах такава награда повече, отколкото всеки друг чужд министър."

Но да видим дали Бисмарк действително чак толкова безрезервно подкрепя Русия. Сам той по друг повод признава, че действал на конгреса не като съюзник, а само като приятел на Русия. „Аз се върнах — споделя той пред Сабуров — към ролята на приятел и смятам, че доказах това на конгреса. Но аз не можех да ви бъда съюзник, готов да върви с вас „в огън и вода"."

В спомените си Холщайн отбелязва: „Бисмарк казваше пред мен, че той е помагал много на руските пълномощници по време на конгреса и че без неговите усилия те щели да постигнат далеч по-лоши резултати. Това негово твърдение е безусловно вярно, но също така е вярно и това, че княз Бисмарк можеше да направи повече за Русия, ако искаше. Именно на това „повече" разчитаха много в Петербург. Те обаче не го получиха." Холщайн обяснява въздържаността на Бисмарк със стремежа му да си разчисти сметките с Горчаков. На същото мнение е и Шувалов. Последният, който иначе твърде възторжено оценява помощта на Бисмарк, в спомените си пише: „Аз също мисля, че ние бихме могли да извлечем по-голяма полза от Германия, ако не беше Горчаков, на когото, справедливо или не, приписваха, че съзнателно кокетира с Франция, за да пречи на Бисмарк."

В стремежа си да компрометира Горчаков немският канцлер не се ограничава само с пасивни действия, въздържайки се от по-активна подкрепа на руската делегация. В дните на конгреса той предприема поредната атака срещу него, възнамерявайки да го злепостави в очите на руската славянофилска партия, която междувременно започнала вече своята кампания и търсела виновника за дипломатическото отстъпление на Русия. Той иска по някакъв начин да подскаже на Петербург, че ако някой е виновен за недостатъчната поддръжка на Германия, това е единствено Горчаков с неговия външнополитически курс. Бисмарк обаче не може да каже това от-

крито. За тази цел той решава да си послужи с една твърде сложна и рискована комбинация. Към края на Берлинския конгрес Бисмарк поканва на обяд известния английски журналист Бловиц – кореспондент на в. „Таймс" в Париж. Той иска да се възползва от услугите на Бловиц, използвайки го като неволно оръжие. В хода на разговора Бисмарк уж случайно изрича следната фраза: „Сега княз Горчаков ще разбере какво ще му струва това, че през 1875 г. така дръзко се намеси срещу нас." Бисмарк е напълно уверен, че тази фраза няма да остане незабелязана от опитния журналист, който и бездруго под дърво и камък търси компрометиращ материал, за да предизвика разрив в руско-германските отношения – нещо, за което отдавна мечтаят в Лондон. Няма никакво съмнение, че чрез Бловиц много скоро в цяла Европа, а, най-важното — в Русия, ще научат кой е виновникът за руските неуспехи на Берлинския конгрес. Това е нещо като бомба със закъснител. След известно време бомбата наистина експлодирала, но тя причинява по-големи поражения на своя инициатор в Берлин, отколкото на атакувания обект в Петербург. Бисмарк с напрегнато внимание следи какъв ще бъде ефектът от провокационната статия на кореспондента на „Таймс", т.е. как ще реагира славянофилската публика. За негово най-голямо разочарование обаче ползата от този трик се оказва незначителна, а дори напротив, получава се обратен ефект. Горчаков понася някои доста остри упреци, но недоволството на общественото мнение се насочва главно към Германия. Думите на Бисмарк пред Бловиц по адрес на Горчаков са изтълкувани в смисъл на признание от страна на немския канцлер, че умишлено не е оказал достатъчна подкрепа на Русия. Това налива масло в огъня. Фактически от този момент антигерманската пропаганда в руския славянофилски печат рязко се засилва, а лично Бисмарк е обявен за главен виновник за руските неуспехи на конгреса. Този неочакван обрат на нещата означава на практика успех за Горчаков. Немският канцлер е сериозно обезпокоен от настъпилата развръзка и незабавно предприема контрамерки. Чрез пресцентъра на Министерството на

външните работи в Берлин Бисмарк дава инструкция на всички немски вестници, контролирани от правителството, да започнат кампания срещу Горчаков: „Нашата преса — се казва в инструкцията — трябва да разобличава грешките на Горчаков, щом руската преса не прави това. Всяко замазване на неговите грешки е вредно за нас. Горчаков е истинско нещастие за Русия и нейните приятели.“ Накрая обаче в инструкцията изрично се предупреждава, че всичко, което се казва по адрес на Горчаков, трябва да бъде в доброжелателен тон към Русия и специално към император Александър II.

Дирижираната кампания, която предприема Бисмарк срещу Горчаков чрез немския печат, също не дава някакви съществени резултати, а само още повече допринася за охлаждане на руско-германските отношения. Тогава Бисмарк прибягва до друга мярка. Той нарежда в правителствения официоз „Норд дойче цайтунг“ да бъде поместено съобщение за тайните споразумения, сключени от Горчаков с Австро-Унгария (Райхсщатското споразумение и Будапещенската конвенция), които дотогава представляват тайна за славянофилската публика. Руското правителство възразява срещу обнародването на въпросните секретни документи, които щели да го компрометират. Но фактически точно към това се стреми Бисмарк. Във връзка с този въпрос между Петербург и Берлин възниква спор. Немският посланик Швайниц е упълномощен да се яви при царя и да даде обяснения по повод съобщението в немската преса за тайните договори на Русия с Австро-Унгария. Пред Швайниц царят заявява: „Аз не възразявам срещу напечатаното в „Норд дойче цайтунг“. За мен е ясно, че Бисмарк иска просто да се защити от неоснователните нападки в нашата преса. Все пак смятам обаче, че не е целесъобразно сега да бъдат обнародвани тези договори.“

Съобщенията в немската преса намират широк отзвук в Русия. В един от докладите си Швайниц съобщава, че много руски вестници започнали да признават, че не Германия, а самото руско правителство е виновно за ревизията на Санстефанския мир. Към доклада си Швайниц приложил изрезки от

статии в някои вестници, между които фигурирало и едно изказване на славянофилския лидер Катков. Бисмарк посреща съобщението на Швайниц с голямо задоволство. От негово име Херберт Бисмарк отговаря на немския посланик в Петербург: „Канцлерът е много доволен от това признание и се надява, че най-после ще се изнесе истината пред руското обществено мнение за събитията преди и по време на Берлинския конгрес.“ Удовлетворението на Бисмарк от руската признателност идва обаче постфактум едва през 1889 г. Това за него е нещо подобно на утешителна печалба, дошла твърде късно, когато имала вече по-скоро морална, отколкото някаква реална практическа и политическа стойност.

От всичко казано дотук за дейността на Бисмарковата дипломация в хода на преговорите след Руско-турската война до Берлинския конгрес става съвсем ясно, че Бисмарк не може да осъществи напълно своята предварително набелязана тактическа програма. Неговото най-важно постижение се заключава в това, че успява още повече и за продължително време да задълбочи конфликта между силите съперници в Източния въпрос. Разногласията между Петербург, Лондон и Виена достигат такава степен, че тяхното единство на антигерманска основа във френско-германския конфликт е вече невъзможно. Това пък от своя страна означава по-нататъшна консолидация на Германия и издигането ѝ като първостепенна политическа велика сила в Европа.

Едновременно с това обаче Бисмарк претърпява на Берлинския конгрес един съществен провал, криещ опасни последици за бъдещето на Германия. Провалът му е свързан с неуспешните опити за промяна на руския външнополитически курс в благоприятна насока за Германия. Вместо желаното по-тясно сближение с Русия се стига до още по-голямо охлаждане в руско-германските отношения. Бисмарк загубва важни позиции в Петербург, а Германия се лишава от своята най-солидна политическа опора, която не един път на дело доказала своите преимущества. Бисмарк преценява този обективен резултат като неуспех на своята политика. Това е в пъ-

лен разрез с неговите принципни схващания за цялостната германска външнополитическа стратегия. Ето защо, когато след Берлинския конгрес по принуждение на обстоятелствата Германия се насочва към по-тясно двустранно сближение с Хабсбургската империя, Бисмарк продължава с предишната настойчивост да води борба за руското приятелство, стараейки се всячески да възобнови рухналия Съюз на тримата императори.

* * *

Както стана ясно, зад кулисите на Берлинския конгрес протичат интензивни драматични тайни дипломатически преговори. Главни участници в тях са Русия, Англия, Австро-Унгария и Германия. Франция и Италия играят второстепенна роля със скромни претенции, а Турция е третирана като аутсайдер, без право на претенции. Останалите страни от Балканите, чиято съдба е обект на обсъждане, изобщо не са допуснати за участие на Берлинския форум. Става ясно още и това, че при обсъждането на Санстефанския мирен договор великите сили изобщо не се стремят към някакво рационално и прагматично решение, съобразено с обективните реалности, националния принцип и моралните изисквания за елементарна справедливост. Всяка от великите сили се възползва от разискваната тема главно с оглед постигането на други, по-важни за тях цели, свързани с глобалните им политически интереси и амбиции в момента. Ярко потвърждение на това са цитираните думи на княз Бисмарк пред турския представител. С безцеремонна откровеност той му заявил, че обсъждането на Санстефанския договор се налагало само защото били засегнати някои интереси на великите сили. А какви са всъщност главните цели, които всяка една от великите сили преследва чрез участието си в Берлинския конгрес?

Главната цел на Англия е да посее трайно семената на раздора между Петербург, Берлин и Виена. Или, както образно се изразява Дизраели Биконсфилд, целта му на Берлинския конгрес е била „да пречупи врата на Съюза на тримата императори". Съгласно традиционната английска стратегия форми-

рането на големи съюзни политически образувания в континентална Европа е крайно нежелателно. Създаденият от Бисмарк Съюз на тримата императори през 1872 г. предизвиква голяма тревога в Лондон като заплаха за Англия. Затова английската дипломация полага многократни усилия да го торпилира. Берлинският конгрес ѝ предлага добри възможности в това отношение и Дизраели рационално ги използва.

Главната цел на Русия е да запази и да утвърди своята репутация сред православните славянски народи както в източната, така и в западната част на Балканите като надежден съюзник, защитник и покровител. Това съответно означава, че запазва своите позиции и политическо влияние в този регион. Същевременно Русия цели да си върне Бесарабия и стратегическите позиции в Кавказ — Батум и Карас. Тези цели са постигнати на конгреса и руското държавно ръководство начело с царя изразява недвусмислено своето задоволство от Берлинския договор. Друг е въпросът, че руското обществено мнение начело със славянофилските групировки оценява този договор като дипломатическо поражение и остро осъжда правителството.

Австро-Унгария има една-единствена цел, която доминира във всички преговори, свързани с Берлинския конгрес — това е присъединяването на Босна и Херцеговина към Хабсбургската дуалистична монархия. По този начин австро-унгарското правителство се стреми трайно да проникне в западната половина на Балканите, за да контролира стратегическия път към Беломорието Митровица—Солун.

Германия също преследва специфични цели на конгреса. В ролята си на „честен посредник" княз Бисмарк рационално се възползва от арбитражната си роля, за да утвърди позициите на Германия като доминираща велика сила в Европа. Ала за осъществяването на тази цел най-сериозното препятствие е руският канцлер княз Горчаков, който вижда в могъща Германия потенциална заплаха за Русия. Във френско-германския конфликт през 1874—1875 г. Горчаков застава на страната на Франция и фактически я спасява от ново германско нападение. Това е причината, поради която на Берлинския конгрес

Бисмарк по всякакъв начин се стреми да злепостави Горчаков пред царя и руската общественост като главен виновник за дипломатическите неудачи на Русия относно ревизията на Санстефанския договор. Той се надявал чрез злепоставянето на Горчаков да предизвика замяната му в руското държавно ръководство с граф П. Шувалов, което щяло да открие пътя за така желания от него руско-германски съюз „в огън и вода“ с Русия — най-сигурната гаранция за запазването на Елзас и Лотарингия.

Силно омаломощена от поражения във Френско-пруската война, Франция е твърде индиферентна към дискутираните проблеми в Берлин. Единствената ѝ грижа на конгреса е да си осигури надеждни съюзници пред германската заплаха. Ориентацията на френската дипломация в това отношение е насочена главно към Англия и Русия. Острите спорове между тези две страни на Берлинския форум обаче принуждават френските представители ловко да лавират в дебатите така, че да се запазят добрите отношения на Франция както към Лондон, така и към Петербург.

Главната цел на Италия е да се утвърди като велика сила на континента с пълноправно участие в европейския елит, или т.нар. Европейски концерт. Със самочувствието на такава сила италианските пълномощници на конгреса правят дори плахи опити за аспирации към Албания.

Единствената грижа на турските представители е да опазят каквото успеят от останките на европейските балкански владения на Османската империя, която в Берлин изглежда така, сякаш е изложена на сергия за разпродажба като оказионна стока.

При така очертаните мотиви в действията и поведението на великите сили в Берлин става ясно, че изобщо не би могло да се очаква някакво справедливо решение по българския въпрос, особено пък в неговия санстефански вариант. Очевидно всяка от великите сили се ръководи от собствените си интереси, което е нещо естествено. Едва ли е разумно да упрекваме историята и да търсим виновници. В голямата политика важат единствено интересите и правото на силните. А в дадения случай интересите на меродавните фактори са заяве-

ни съвсем експлицитно — не се допуска създаването на голяма славянска държава на Балканите. Моралните норми за някаква справедливост изобщо нямат практическа стойност при действащите по онова време принципи и механизми в международните отношения.

Най-важното обаче е, че България присъства в дневния ред на Берлинския конгрес. Нека си припомним, че три години порано Христо Ботев, който очертава стратегията на Априлското въстание, поставя като главна цел следното изискване: „Сега е моментът да вземем участие в съсипването на Османската империя, ако искаме да не сме последни или даже забравени при решаването на Източния въпрос.“ Тази стратегическа цел е постигната. Българският въпрос не само присъства, а е главен проблем в дневния ред на Берлинския конгрес.

На 13 юли 1878 г., преди 130 години, възниква Третата българска държава — Княжество България. Това става по силата на Берлинския договор, подписан официално от ръководителите на великите сили — участници на Берлинския конгрес, под председателството на германския канцлер княз Бисмарк. Берлинският конгрес поставя де факто и де юре началото на съвременна България. От този момент България се появява отново на европейската политическа карта като самостоятелен държавен субект. Възкресението на българската държава след 482-годишно забвение е най-голямото постижение в новата ни история. Това постижение е реален факт, чиято импозантност понякога сякаш остава в сянката на Санстефанския мираж. Възкресението на българската държавност при тогавашните сложни обстоятелства може с основание да се смята за истинско чудо. Благодарение на Освободителната война българската освободителна кауза се измъква най-после успешно от бездънното тресавище на Източния въпрос и постига своята заветна цел — създаването на българска национална унитарна държава, която е една от малкото национални държави в Европа и света по онова време.

Константин Косев

**ЗАД КУЛИСИТЕ
НА БЕРЛИНСКИЯ КОНГРЕС
И РОДИЛНИТЕ МЪКИ
НА ТРЕТАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА**

Българска
Първо издание

Редактор **Любов Йонева**
Художник **Константин Жеков**
Технически редактор **Правда Глогинска**
Коректор **Катя Тошева**
Предпечатна подготовка **Даниела Василева**

Формат 60×84/16
Печатни коли 5

Печатница на Академично издателство „Проф. Марин Дринов"
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев", бл. 5

Цена 3,50 лв.

www.baspress.com

ISBN 978-954-322-287-2